

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

Штрімайтіс Станіслав Вікторович

**Відшкодування моральної шкоди завданої внаслідок порушення
особистих немайнових прав фізичної особи**

Спеціальність: 8.03040101 – Правознавство
Магістерська програма – Правознавство

Магістерська робота

Виконав студент групи ПРзм-21
Штрімайтіс С.В.

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент, М.М. Стефанчук

Магістерську роботу допущено
До захисту:

« ___ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри І.Р. Калаур

Тернопіль - 2017

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота містить 104 сторінки, список використаних джерел 80 найменувань.

Мета дипломної роботи: комплексний аналіз правової природи, сутності і змісту компенсації моральної шкоди як способу захисту особистих немайнових прав.

Об'єктом дослідження є: правовідносини щодо захисту особистих немайнових прав шляхом компенсації моральної шкоди.

Предметом дослідження є: сукупність норм цивільного права, що визначають зміст і особливості компенсації моральної шкоди як способу захисту цивільних прав; актуальні проблеми застосування чинного законодавства.

Одержані висновки та їх новизна: полягає в тому, що автором проведено комплексне дослідження питань, пов'язаних з відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав фізичних осіб.

Ключові слова: честь, гідність, ділова репутація, моральна шкода.

RESUME

Thesis contains 104 pages, list of sources with 80 titles.

The aim of the thesis: comprehensive analysis of legal nature, essence and content of non-pecuniary damage as a way of protecting moral rights.

Object is the current: equal to protect the moral rights by way of compensation for moral damage.

The subject of research: a set of rules of civil law determining the content and features of non-pecuniary damage as a way of protecting civil rights; application of topical issues of current legislation.

The resulting conclusions and innovation: is that the author of a comprehensive study of issues related to compensation for moral damage caused by the violation of moral rights of individuals.

Keywords: honor, dignity, business reputation and moral damages.

АНОТАЦІЯ

Штрімайтіс С.В. Відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав фізичної особи. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У першому розділі дипломної роботи розкривається поняття, ознаки та види особистих немайнових прав.

Другий розділ присвячений дослідженню поняття моральної відповідальності в системі способів захисту цивільних прав. Також автором досліджено умови матеріальної відповідальності та критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди.

У третьому розділі досліджуються особливості відшкодування моральної шкоди при порушенні окремих особистих немайнових прав.

ANNOTATION

Shtrimaytis S.V. Compensation for moral damage caused due to violation of individual non-property rights. - Manuscript.

Research on education and qualification of «Master» specialty 8.03040101 - Law - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2017.

In the first chapter of the thesis reveals the concept, characteristics and types of moral rights.

The second section is devoted to research of the concept of moral responsibility in the system of methods of protection of civil rights.

The authors also examined the conditions of liability and criteria for determining the amount of compensation for moral damage. The third chapter examines the features of non-pecuniary damage in violation of certain moral rights.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Особисті немайнові права в системі цивільного права	
1.1. Поняття та ознаки особистих немайнових прав	9
1.2. Класифікація особистих немайнових прав	20
Висновки до Розділу 1	29
Розділ 2. Теоретичні проблеми компенсації моральної шкоди як способу захисту цивільних прав	
2.1. Компенсація моральної шкоди в системі способів захисту цивільних прав	31
2.2. Визначення розміру компенсації моральної шкоди	42
Висновки до Розділу 2	52
Розділ 3. Роль компенсації моральної шкоди в захисті нематеріальних благ і особистих немайнових прав	
3.1. Захист немайнових прав шляхом компенсації моральної шкоди	54
3.2. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту честі, гідності та ділової репутації	59
3.3. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту права на свободу і особисту недоторканність	72
Висновки до Розділу 3	91
Висновки	92
Список використаних джерел	96

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах реформування економічної та правової систем українського суспільства неухильно зростає потреба у підвищенні рівня захисту особистих немайнових прав і нематеріальних благ. У ст. 3 Конституції України вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави.

Вказані положення продовжує розвивати цивільне законодавство. Відповідно до ст. 275 ЦК України фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення.

Таким чином, найважливішим завданням цивільного права є компенсація завданих втрат, яка досягається за допомогою такого способу захисту, як компенсація моральної шкоди.

Компенсація моральної шкоди вже тривалий період часу визнається вітчизняним законодавством. Разом з тим умови розвитку суспільства викликають необхідність вдосконалення правового регулювання його інститутів, в тому числі й інституту компенсації моральної шкоди.

Як в теорії, так і на практиці не є абсолютно вирішеною проблема визначення розміру компенсації моральної шкоди, який підлягає стягненню. Законодавець, закріплюючи право на компенсацію моральної шкоди, не встановлює єдиного методу оцінки фізичних і моральних страждань, не визначає розмір компенсації.

Теоретична основа дослідження. Окремі питання компенсації моральної шкоди за порушення особистих немайнових прав були предметом дослідження у працях: В. Бобрика, А. Веніамінової, Н. Давидової, О. Додух, О. Йоффе, В. Паліюк, Р. Стефанчука та інших дослідників.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі правової природи, сутності і змісту компенсації моральної шкоди як способу захисту особистих немайнових прав.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- охарактеризувати поняття та систему особистих немайнових прав фізичної особи;
- з'ясувати суть моральної шкоди як способу захисту цивільних прав;
- дослідити підстави і умови компенсації моральної за порушення особистих немайнових прав;
- проаналізувати критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди;
- охарактеризувати особливості відшкодування моральної шкоди за порушення честі, гідності і ділової репутації;
- дослідити питання компенсації моральної шкоди як способу захисту права на свободу і особисту недоторканність .

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо захисту особистих немайнових прав шляхом компенсації моральної шкоди.

Предметом дослідження виступає сукупність норм цивільного права, що визначають зміст і особливості компенсації моральної шкоди як способу захисту цивільних прав; актуальні проблеми застосування чинного законодавства.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження було застосовано комплекс філософських,

загальнонаукових, історико-правових і теоретико-правових підходів, принципів і спеціальних методів пізнання.

Науково-теоретичною базою даної дипломної роботи є теоретичні розробки, праці вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців з питань цивільного права.

Наукова новизна одержаних результатів. Дипломна робота є комплексним дослідженням теоретичного характеру, присвяченим питанням відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав.

Положення, які виносяться на захист:

1) компенсація моральної шкоди як спосіб захисту цивільних прав - це матеріально-правова міра примусу, за допомогою якої здійснюється вплив на порушника особистих немайнових прав з метою компенсації втрат, пов'язаних з порушенням цих прав;

2) особисті немайнові права можуть цивільним правом захищатися, але не регулюватися, оскільки в їх непорушеному стані координаційно-забезпечувальний вплив регулятивної функції на особисті немайнові відносини неможливий. І лише у випадку порушення немайнових прав виникає цивільне охоронне правовідношення, в межах якого реалізується суб'єктивне право на захист цих прав.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у роботі положення можуть бути використані для подальших наукових досліджень, у правозастосовчій діяльності, а також у навчальному процесі.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювались на Всеукраїнській конференції молодих учених і студентів «Аеро-2016. Повітряне і космічне право». Тези доповіді: «Поняття та види особистих немайнових прав фізичних осіб».

Структура дипломної роботи. Структура і обсяг дипломної роботи зумовлені її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять у собі сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Поняття та ознаки особистих немайнових прав

Після проголошення незалежності Україна взяла курс на європейські та світові зразки демократичних правових держав, де вже давно забезпечення та реалізація особистих немайнових прав людини стали на перше місце в їх діяльності. Дані права становлять абсолютну цінність для кожного з нас, держава повинна реально забезпечити їх, щоб ми відчували її захист та могли реалізовувати особисті немайнові права у своєму приватному житті.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Розділ II Конституції України присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Подальше закріплення особисті немайнові права одержали у нормах цивільного права. Відповідно до ст. 269 ЦК України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Згідно з ч. 1 ст. 1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Історично першою ідеологічною передумовою виникнення вчення про права людини слід вважати появу гуманістичних підходів, заснованих на співвіднесенні людини з оточуючим світом. Починаючи з міфологічного та релігійного сприйняття світу саме вони були основою позначення цінності, самостійності та унікальності людського життя [61, с. 8-9].

Вперше на правовому рівні визнання особистих немайнових прав відбулось у Стародавньому Римі, де були закладені зачатки правового регулювання особистих немайнових відносин. В Стародавньому Римі одним із основних немайнових прав визнавався захист честі особи. Римське право знало випадки обмеження правоздатності внаслідок приниження громадянської честі.

Українському праву також відомі випадки правового захисту честі та гідності, а саме: Руська Правда (покарання за нанесення шкоди честі).

У Статутній двірській грамоті 1397 р. встановлювалась відповідальність за образу «лаєм» бояр та княжих слуг.

Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.) передбачали різні види відповідальності за безчестя.

Соборне Уложення 1649 р. передбачало відповідальність за безчестя та її розміри від 400 рублів до 1 рубля.

Конституція Пилипа Орлика 1710 р. захищала особисті немайнові права, вводила порядок цивілізованого судового розгляду спорів з приводу їх захисту.

Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. показали вплив честі та гідності на цілий ряд відносин: спадкування, вибори до магістрату тощо. Передбачалась відповідальність за безчестя.

ЦК 1922 р. не закріплював жодних особистих немайнових благ. Разом з тим, у визначення соціалістичного цивільного права поряд із системою норм, що регулюють майнові відносини, включались норми,

що регулювали особисті права громадян на блага, невіддільні від їх особистості.

Вперше порядок захисту честі та гідності регулювався Основами цивільного законодавства 1961 р., а згодом відтворений у ЦК 1963 р. У ЦК дана група відносин регулювалась двома статтями – 7 (захист честі і гідності та ділової репутації) і 511 (охорона інтересів громадянина, зображеного у творі образотворчого мистецтва).

Суттєво розширюється порядок захисту честі та гідності з прийняттям ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р. та ЗУ «Про телебачення та радіомовлення» від 21.12.1993 р.

У ЦК України особистим немайновим правам присвячено Книгу другу «Особисті немайнові права фізичної особи».

Протягом тривалого часу велися дискусії щодо регулювання і охорони особистих немайнових відносин цивільним правом. У науці цивільного права пропонується розділити різноманітні підходи до сутності особистих немайнових прав на наступні теорії, які можна визначити як сукупність взаємопов'язаних обґрунтованих поглядів на віднесення особистих немайнових прав до предмету цивільного права.

Скептична теорія. Згідно даної теорії до предмету цивільного права особисті немайнові відносини не входять, тобто вона заперечує як охорону, так і регулювання цих відносин. Скептицизм проявляється в критиці можливості охорони та регулювання особистих немайнових відносин цивільним законом. Прихильниками даної теорії є: Д.М. Генкін та А.В. Венедиктов [19, с. 38], які стверджували, що особисті немайнові права громадян повинні охоронятися державним, адміністративним, кримінальним, а не цивільним правом. Висловлювалася також думка про те, що в подальшому цивільне законодавство обмежиться постановами про відповідальність за недоговірну шкоду, заподіяну фізичній особі в частині зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, та

постановами про охорону особистих немайнових прав автора та винахідника у частині авторського права та права винаходу. Положення скептичної теорії не знаходять своїх прихильників, проте вони залишилися в історії.

Консервативна теорія зводиться до того, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права, проте лише у випадку їх порушення. Прихильником даної теорії є В. Рясенцев, І.А. Покровський [66, с. 131]. Так на думку останнього, особисті немайнові блага захищені серйозними кримінальними покараннями за їх порушення. Однак і цивільне право не залишається в стороні: в свою чергу, воно розглядає всі посягання на ці блага як цивільний делікт і пов'язує з ними обов'язок відшкодування завданої шкоди. Дослідник вважає, що цивільний закон охороняє ці блага, але ніяких суб'єктивних цивільних прав на них немає, і сама конструкція цих прав являється штучною. Суб'єктивне цивільне право приватної особи виникає тільки з моменту порушення заборони закону і має тоді своїм змістом лише відшкодування понесених збитків [66, 121-122].

Разом з тим, слід зазначити, що суб'єктивне право на особисте немайнове благо виникає в особи не з моменту порушення закону, а при народженні, а для юридичної особи з моменту її державної реєстрації.

Класична теорія полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом, а регулюються тільки ті, які пов'язані з майновими чи тяжіють до відносин власності. Дану теорію названо класичною, тому що її положення довгий час існують в науці цивільного права, їх відстоювали класики цивілістичної науки, такі як М.М. Агарков, О.С. Йоффе, С.Н. Братусь та інші вчені [19; 318].

Класична теорія є близькою до консервативної, але тут уже з'являється категорія регулювання, хоча це і не стосується особистих відносин не пов'язаних з майновими. О.С. Йоффе відстоював думку, що особисті відносини, не пов'язані з майновими, у вказаних законом

випадках охороняються цивільним правом, однак не складають предмет його регулювання. Інакшу роль відіграють особисті відносини, пов'язані з майновими, і в сукупності з ними складають предмет цивільного права [33, с. 56-58].

Моністична теорія говорить про те, що правове регулювання й охорону прав не можна протиставляти одне одному, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона реалізується шляхом регулювання суспільних відносин [58, с. 205]. Таке розуміння простежується і в сучасних дослідженнях [44, с. 48].

Проте, відмінність між регулятивною та охоронною функцією існує, вони різні за своєю суттю: регулятивна функція спрямована на забезпечення належної нормальної організації особистих немайнових відносин, а охоронна – на захист особистих немайнових прав від порушень, на усунення перешкод при здійсненні цих прав.

Регулятивна та охоронна функції суттєво різняться між собою. Регулятивна полягає в тому, що поведінка суб'єкта повністю відповідає приписам норм права, тобто є правомірною [30, с. 191]. Регулятивна функція цивільного права полягає у регулюванні цивільно-правових відносин, насамперед, у нормальному для їх учасників стані. У такому випадку мова йде про позитивне регулювання цивільних відносин, закріплення якого дає учасникам можливість самостійно вчиняти дії, досягати максимально ефективного результату.

І.О. Дзера, з приводу регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, стверджує, що регулятивна функція у цій сфері є менш активною. Ні честь, ні гідність не можна регулювати, бо такі особисті блага природно притаманні людині. Тому цивільно-правові норми швидше не регулюють відносини щодо зазначених нематеріальних благ, а юридично визнають їх належність відповідному суб'єктові у статичному моменті [76, с. 25]. Але цивільне право регулює не самі блага, а відносини, які складаються з приводу них. Таким чином,

регулятивна функція беззаперечно стосується і особистих немайнових відносин, які не пов'язані з майновими.

Охоронна функція виникає з факту неправомірної поведінки суб'єктів як реакція держави на таку поведінку [11, с. 261-262]. Охоронна функція цивільного права покликана оберігати суб'єктивні особисті немайнові права особи від посягань усіх інших осіб та забезпечувати примусовий захист від їх порушення [30, с. 191]. І.О. Дзера заперечує підхід до охоронної функції як такої, що лише забезпечує захист порушеного суб'єктивного права. Вона говорить, що за такого підходу охоронна функція начебто повинна реалізовуватись лише після порушення суб'єктивного права, що є її вузьким тлумаченням [76, с. 132].

Реформаторська теорія наголошує на тому, що цивільне право не лише охороняє, але й регулює особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими. Повертаючись до теорії права, правове регулювання є дією права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. Щодо особистих немайнових прав, їх правове регулювання здійснюється за допомогою дозволу, зобов'язання, заборони [11, с. 217-219]. Правове регулювання виражається в тому, що норма встановлює правило поведінки та ставить це правило під державну охорону, тобто відносини, які охороняються, мають правовий характер, стають предметом і правового регулювання.

Р.О. Халфіна вважає, що особисті права – це фактичні соціальні блага, а термін «право» в даному випадку не відповідає змісту відносин. Забезпечуються і охороняються державою самі ці блага, а не права на них, тому що правовідносини у зв'язку з даними благами виникають лише у випадку посягання на них [75, с. 124].

У літературі існує також думка, яка розглядає поняття «нематеріальне благо» таким, що вміщує в собі як саме «благо», так і особисте немайнове право [19, с. 313].

Слушну думку висловлює Р.О. Стефанчук, який зазначає, що поняття «права» та «блага» безумовно слід розрізняти, адже предметом регулювання є не блага, а права, які встановлюються стосовно цих благ, а блага є об'єктом права і правовідношення. Закріплення права на благо свідчить про регуляцію та охорону правовідносин, які складаються щодо нього правовими нормами, що опосередковує можливість захисту даного блага юридичними способами у випадку його порушення [67, с. 43].

Неможливість об'єднання в одному терміні особистих немайнових прав і нематеріальних благ бачиться авторами в тому, що «саме особисте немайнове право і його об'єкт тісно взаємопов'язані, але не тотожні». «Нематеріальні блага, - зазначає Д.В. Сараєв, - це різновид об'єктів цивільних прав ... Особисті немайнові права - суб'єктивні особисті права особи (фізичної чи юридичної), об'єктом яких виступає нематеріальне благо» [64, с. 5].

Що стосується особистих немайнових прав, то ще Г.Ф. Шершеневич зазначав, що власні сили суб'єкта, які входять до розряду так званих прав на власну особистість (право на життя, здоров'я, фізичну недоторканність, розумові здібності, честь), дані людині природою і надають можливість здійснення інтересу за їх допомогою, без посередництва інших осіб, а тому і не можуть скласти об'єкт юридичних відносин. Визнання фізичних і моральних сил людини об'єктом права суперечить філософському поняттю про об'єкт як про щось, що знаходиться поза сприйняттям суб'єкта. Отже, «нематеріальні блага» і «особисті немайнові права» нетотожні. Виступаючи об'єктом цивільних прав, нематеріальне благо є юридично кваліфікованим інтересом. Інтереси володільця щодо нематеріальних благ спрямовані на те, щоб ніхто не порушував ці блага [53, с. 107].

Нематеріальні блага характеризуються двома нерозривно пов'язаними між собою ознаками:

- 1) відсутність матеріального (майнового) змісту;

2) нерозривний зв'язок з особистістю носія.

Саме зазначені риси дозволяють об'єднати нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав і правовідносин.

Відсутність матеріального (майнового) змісту, як одна з ознак нематеріальних благ, вказує на те, що ці блага неможливо точно оцінити в грошовому вираженні. Під нематеріальними можна розуміти: відсутність речового (матеріального) втілення; відсутність майнового замітника, аналога, ідентичного даному нематеріальному благу; неможливість однозначно визначити цінність нематеріального блага в грошах.

Нерозривний зв'язок з особистістю носія нематеріальних благ полягає в тому, що вони є невідчужуваними і не передаються, їх не можна продати, подарувати, передати в найм, заставу та ін.

Таким чином, нематеріальне благо – це благо, яке не має матеріального (майнового) змісту і нерозривно пов'язане з особистістю його носія, що представляє собою юридично кваліфікований інтерес, спрямований на те, щоб ніхто не порушував це благо.

Існують і на сьогоднішній день різні підходи до визначення особистих немайнових прав. Так, А. Веніанімова вказує, що під особистими немайновими правами і благами, порушення, позбавлення чи приниження яких може спричинити заподіяння особі моральної шкоди, варто розуміти належні громадянські блага від народження чи права в силу закону, що нерозривно пов'язані з його особистістю [15, с. 7].

Л.В. Малюга розрізняє особисті немайнові права та відносини. Вона пише, що особисті немайнові відносини (не пов'язані з майновими), врегульовані нормами права, – це правові зв'язки між суб'єктами з приводу особистих немайнових благ, а з цього випливає, що особисті немайнові права у цивільному праві – це суб'єктивні права громадян та юридичних осіб; вони виникають у зв'язку з регулюванням нормами цивільного права особистих немайнових відносин, не пов'язаних з

майновими [44, с. 48].

Таким чином, на сьогоднішній день не існує єдиного визначення особистих немайнових прав, яке б більш повно розкривало його суть. Для того, щоб визначити поняття особистих немайнових прав, необхідно охарактеризувати їх ознаки.

Першою та беззаперечною ознакою особистих немайнових прав є те, що вони позбавлені економічного змісту. З.В. Ромовська зазначає, що особисті немайнові права позбавлені економічного змісту, не мають грошової оцінки. Проте, це не означає відсутності будь-якого зв'язку між ними та майновою сферою. Досить звернути увагу хоча б на те, що сповна реалізувати своє право на охорону здоров'я чи на інформацію значно легше у наших умовах особі, яка забезпечена матеріально. З іншого боку, порушення особистого немайнового права примушує особу до витрат, завдає їй майнових та душевних втрат, які можуть вплинути на її майновий стан у майбутньому [62, с. 48].

В.В. Басюк розглядає особисте немайнове право фізичних як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу), об'єктом якого є особисте немайнове благо [10, с. 198].

Інша група вчених виділяє таку ознаку особистих немайнових прав, як «немайновість» або «нематеріальність» [43, с. 6]. Дана ознака збігається з вищезазначеною, тобто «немайновість» означає позбавлення економічного змісту, тому її не доцільно виділяти окремою рисою.

Що стосується понять «немайновість» та «нематеріальність», то в літературі зустрічаються думки, що це ідентичні поняття [19, с. 318], а також пропонується ознаку «нематеріальність» застосовувати до благ, а «немайновість» – до прав [51, с. 56-70].

Деякі дослідники називають окремою ознакою особистих немайнових прав «нетоварність» [19; с. 16]. Як зазначає С.І. Чорнооченко, життя, здоров'я, особиста недоторканість та інші нематеріальні блага не стають товаром за будь-яких умов нормального існування та розвитку людського суспільства [78, с. 14].

Наступною ознакою є невідчужуваність особистих немайнових прав. Це означає, що особа, яка є носієм даних прав, не може передати ці права будь-яким способом іншій особі, а також особисті немайнові права не можуть бути у неї відібрані.

Існує думка, що невідчужуваність та непередаваність впливає із пов'язаності особистих немайнових прав з конкретною особою. Так, дані права, якщо вони невідчужувані, є такими, що не переходять від однієї особи до іншої [44, с. 48]. Але в літературі зустрічаються думки, які стверджують, що невідчужуваність не виключає того, що здійснення і захист цих прав можуть доручатися третім особам, наприклад, батькам замість неповнолітніх дітей [19, с. 320].

У зв'язку з тим, що особисті немайнові права невіддільні від особи, на них не може звертатися стягнення за позовом кредиторів, вони не можуть передаватися іншим особам та не переходять до спадкоємців померлого, а припиняються разом з особою.

Деякі науковці виділяють таку ознаку, як «особистісність» чи особистий характер немайнових прав, але кожен з них розуміє їх по-різному. Так, Р.О. Стефанчук вказує, що особистісність полягає в тому, що право належить особі як безпосередньому носієві певного блага і не може бути відділено від неї, внаслідок чого не підлягає відчуженню [69, с. 56]. Інші науковці говорять про особистий характер немайнових прав як про невід'ємний зв'язок з конкретним об'єктом - нематеріальним благом (життям, честю, гідністю, здоров'ям) [44, с. 48].

Наступна ознака – це властивість індивідуалізації особи. М.Н. Малєїна вказувала, що інститут особистих немайнових прав дозволяє

відрізнити один суб'єкт права від іншого, охороняє їх самобутність та своєрідність [43, с. 9].

Особисті немайнові права мають абсолютний характер. Це означає, що визначена лише одна сторона особистих немайнових відносин, яка є носієм даних прав, а всі інші визнаються зобов'язаними не заважати здійсненню нею особистих немайнових прав. Інакше кажучи, ці права захищаються від усіх інших осіб.

Наступна ознака визначає, що особисті немайнові права виникають у фізичної особи за народженням або за законом. Дане положення закріплюється ч. 1 ст. 269 ЦК України. Переважна більшість цих прав звичайно виникає від моменту народження, наприклад, право на життя і здоров'я, свободу та особисту недоторканість, на честь і гідність та багато інших. Але є й такі права, які починають діяти з іншого моменту. Так, наприклад, те саме право на піклування обмежено дієздатного виникає з моменту визнання особи обмежено дієздатною; право на свободу об'єднання у політичні партії виникає з досягненням особою 18 років тощо.

Наступна ознака полягає вона в тому, що особа володіє особистими немайновими правами довічно. Таке положення містить і ЦК України в ч. 4 ст. 269. Однак, із цього правила можна зробити виключення. Так, ст. 298 Кодексу закріплює право на повагу до людини, яка померла. У даному випадку особисте немайнове право діє і після смерті особи.

Отже, особисте немайнове право – це суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних, духовних, моральних, культурних, соціальних та інших нематеріальних потреб і об'єктом якого є немайнове благо.

1.2 Класифікація особистих немайнових прав

Класифікація є особливо важливою для пізнання природи та властивостей особистих немайнових прав. В основу класифікації особистих немайнових прав покладаються їхні властивості, а також взаємозв'язки між собою та зв'язки цивільних особистих немайнових прав з іншими галузями.

У цивільному праві немає єдиної класифікації особистих немайнових прав. Ці права об'єднуються, враховуючи їх спільні властивості в однотипні групи, і таким чином класифікуються. Класифікація полегшує процес дослідження особистих немайнових прав фізичної особи, дає можливість визначення закономірностей, які визначають розвиток, зміни таких прав.

Дослідження класифікаційних ознак особистих немайнових прав необхідно проводити з метою ефективного правового впливу на суспільне життя, удосконалення та упорядкування суспільних відносин, а також охорони прав та інтересів громадян. На цьому наголошували й інші дослідники, говорили про важливість глибокого пізнання сутності кожного з видів особистих немайнових прав, щоб в кінцевому рахунку служити юридичній практиці [78, с. 12].

В юридичній літературі існують різноманітні класифікації прав людини. Традиційно виділяють офіційну та неофіційну (доктринальну) класифікацію прав людини [19, с. 42].

За ступенем зв'язку особистих немайнових прав з майновими вони поділяються на:

- 1) особисті немайнові права, які не пов'язані безпосередньо з майновими;
- 2) особисті немайнові права, які тісно пов'язані з майновими правами.

Слід відзначити, що така класифікація мала місце в працях багатьох науковців, а також ЦК УРСР 1963 р. так розмежовував дані права.

О.С. Йоффе вважав цей поділ дуже важливим, тому що кожна з цих двох груп прав має різну дію у цивільному законодавстві: пов'язані з майновими права регулюються ним, а не пов'язані – охороняються [33, с. 52-53].

До особистих немайнових, що пов'язані з майновими, відносять авторське право, тобто права, які виникають у зв'язку з написанням літературних, наукових, мистецьких творів і т. д., а також право на адвокатську, банківську, медичну таємницю, таємницю нотаріальних дій. Щодо медичної таємниці, то існує думка, що її відносити до даної групи прав не слід. Говорять, що права на зазначені таємниці виникають у силу договору та нерозривно пов'язані з іншими, в тому числі з майновими правами та обов'язками сторін [43, с. 11].

До особистих немайнових прав, що не пов'язані з майновими, дослідники відносять наступні: право на ім'я, честь, гідність. На наш погляд, до них також належать права на життя, охорону здоров'я, безпечне для життя та здоров'я довкілля, на свободу та особисту недоторканість, недоторканість особистого і сімейного життя, таємницю телефонних розмов та кореспонденції, недоторканість житла, вільний вибір місця проживання та свободу переміщення.

Існує також поділ даної сфери прав *за структурою зв'язків учасників відносин* на:

- 1) абсолютні;
- 2) відносні права [37, с. 58].

Абсолютне право полягає в тому, що особа-носій має таке право, якому протиставляється необмежене коло зобов'язаних не порушувати його, а відносним являється право, носію якого протистоїть конкретна

особа чи кілька осіб. Ми вважаємо, що всі особисті немайнові права, не пов'язані з майновими, являються абсолютними.

За критерієм змісту, за яким їх поділяють на особисті немайнові права, як от:

1) комплексні, які являються сукупністю певних повноважень: наприклад, право на охорону особистого життя;

2) окремі повноваження (право на охорону недоторканості особистого життя та право на таємницю особистого життя складають комплексне право – право на охорону особистого життя) [37, с. 58].

Не визначаючи критеріїв, особисті немайнові права поділяють у літературі на три групи:

1) права, пов'язані з особистістю – носієм цих прав;

2) права, що обумовлені суспільним ладом або принципами та ідеалами;

3) права, набуті громадянином або юридичною особою.

До першої групи відносять право на ім'я, на фірмове найменування, до другої – право на честь та гідність; до третьої – право на авторське ім'я, на присвоєння винаходу імені творця, а також право на власне зображення та на захист листів, щоденників, записок, заміток [58, с. 194-201].

А.С. Довгерт звертав увагу на те, що різні види особистих немайнових прав можна зібрати у такі правові інститути:

1) право на немайнові блага, втілені у самій особистості;

2) право на особисту недоторканість, свободу;

3) право на життя та охорону здоров'я;

4) право на недоторканість особистого життя [77, с. 404].

Існує також поділ особистих немайнових прав за критерієм «залежно від походження прав» на:

1. особисті немайнові права, що мають біологічне (природне) походження;

2. ті, які походять від соціальних засад життя.

В літературі зустрічаються схожі класифікації [76, с. 235].

Виникнення першої групи прав пов'язано з фактом народження людини. Теорія природного права виникла в XVII-XVIII ст. і характеризується проявом свободи та гуманізму.

Набуті права – це ті права, якими людина наділяється у процесі діяльності, беручи участь у суспільному житті. Це так звані «соціальні» права, які поділяються на:

1) права, якими наділяються в силу закону чи іншого нормативного акта (право на ім'я);

2) права, які людина набуває у процесі своєї діяльності (право на охорону нотаріальних дій, інформації, що є об'єктом банківської, адвокатської таємниці).

ЦК України чітко розділяє особисті немайнові права на ті, що:

1) забезпечують природне існування фізичної особи;

2) забезпечують соціальне буття фізичної особи.

Зустрічається подібна класифікація і в теорії права. Так, П.М. Рабінович поділяє основні права людини, серед яких виділяє такі:

1) фізичні;

2) особисті.

Під фізичними правами він має на увазі ті, що необхідні для її фізичного існування, задоволення біологічних та матеріальних потреб, а під особистими – можливості збереження прояву, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності [57, с. 23-26]. Така характеристика фізичних та особистих прав збігається з поділом особистих немайнових прав у цивільному праві на:

1) природні права;

2) соціальні.

Крім того, особисті немайнові права розрізняють також за суб'єктами цих прав:

- 1) ті, що можуть належати тільки фізичним особам (право на життя, здоров'я, на особисту недоторканість, особисте життя та його таємницю та багато інших);
- 2) ті, що належать юридичним особам (право на найменування);
- 3) ті, що можуть належати як першому, так і другому носієві (право на таємницю кореспонденції, на інформацію, на захист інтересів як фізичної, так і юридичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок та інші).

До третьої групи особистих немайнових прав відносяться не тільки ті, що конкретно передбачаються для фізичної особи і для юридичної окремо, але й ті права фізичної особи, які за змістом підходять і юридичній особі. Ст. 94 ЦК України передбачає: юридична особа має, крім конкретно зазначених, ще й інші особисті немайнові права, які можуть їм належати. Тобто права, які записані в Книзі 2 ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи», можуть належати і юридичній особі, якщо вони підходять їй за змістом.

У цивілістичній літературі пропонувався поділ за суб'єктами-носіями немайнових прав на:

- 1) ті, що належать громадянам України;
- 2) ті, що можуть мати іноземні громадяни;
- 3) ті, що можуть належати особам без громадянства [37, с. 58].

М.Н. Малєїна поділяла особисті немайнові права за приналежністю їх суб'єктам на:

- 1) особисті права, які належать тільки громадянам (право на здоров'я, індивідуальний вигляд, медичну таємницю, таємницю усиновлення та ін.);
- 2) особисті права, що мають тільки організації (право на фірмове найменування) [43, с. 15].

Здійснюється класифікація особистих немайнових прав за юридичною природою, галузевою специфікою їх прояву, особливостями засобів реалізації, духовно-моральними засадами їх існування на:

- 1) права, невід'ємні від особи;
- 2) права на проявлення соціальних якостей особи;
- 3) права на недоторканість сфери особистого життя та його таємниці;
- 4) права на творчу діяльність та використання її результатів [71, с. 102].

Е. Мухамедова вважає за можливе проводити класифікацію особистих немайнових прав залежно від сфери суспільних відносин, в якій відбувається їх реалізація. Автор виділяє групи права, що спрямовані: на забезпечення життя та здоров'я особи, на забезпечення волі, гідності та честі особи; на забезпечення особистої недоторканості особи; на забезпечення таємниці особистого життя [49 с. 64]

З.В. Ромовська поділяє особисті немайнові права на п'ять категорій:

1. права, які індивідуалізують громадянина як особистість (право на ім'я, право на честь, гідність);
2. права, що забезпечують особисту свободу громадян (право на недоторканість, право на недоторканість житла);
3. права, що виникають у результаті творчої інтелектуальної діяльності людини як творця у сфері науки, літератури, мистецтва;
4. права, що надані громадянам у зв'язку з їх вступом у сімейні правовідносини (право на усиновлення, на укладення шлюбу);
5. права, що виникають у результаті вступу у трудові правовідносини [62, с. 48].

В.А. Жакенов поділяє особисті немайнові права наступним чином:

1. права, що індивідуалізують громадян у суспільстві – право на честь, гідність, ім'я, голос;

2. права, що забезпечують особисту недоторканість – право на охорону життя і здоров'я, вибір місця проживання;
3. права, що слугують збереженню таємниці особистого життя – право на недоторканість житла, таємницю листування;
4. права, що сприяють багатосторонньому розвитку особистості і вираженню її творчої індивідуальності – право на користування досягненнями культури і свободу творчої діяльності [69, с. 58].

Т.В. Дробишевська пропонує систему особистих немайнових прав, яка складається з чотирьох груп:

1. суб'єктивні права, що забезпечують фізичне благополуччя особистості (право на життя, право на здоров'я);
2. суб'єктивні права, що забезпечують індивідуальність особистості та адекватність її сприйняття суспільством (право на честь, гідність та ділову репутацію);
3. суб'єктивні права, що забезпечують автономію особистості (право на таємницю приватного життя);
4. суб'єктивні права, що забезпечують всебічне вдосконалення і розвиток особистості (право на свободу олі та її вираження, право на свободу совісті) [27, с. 57].

Л. Федюк здійснює класифікацію особистих немайнових прав на підставі різних критеріїв за такими напрямками:

- за суб'єктами, що є носіями цих прав, - вони поділяються на ті, які можуть належати тільки фізичним особам; юридичним особам; як першим, так і другим;
- за сферою реалізації: гуманітарні; особистісні; інформативні; соціально-культурні; демократизаторські;
- за призначенням у праві: первинні (визначають основний обсяг повноважень); похідні (доповнюють, конструюють первинні);

- за їх зв'язками з іншими галузями законодавства: конституційні; адміністративні; трудові; сімейні; житлові; екологічні тощо [73, с. 114].

Р.О. Стефанчук поділяє особисті немайнові права фізичних осіб на:

а) загальні (універсальні) – ті, що носять базовий характер і наділені універсальністю, тобто належать всім без винятку фізичним особам;

б) окремі (спеціальні) – ті, якими наділені лише окремі фізичні особи за виконання ними певних діянь (поведінки), що виділяється суспільством як соціально цінні, або у зв'язку із спеціальним правовим статусом цієї фізичної особи чи іншими підставами, що прямо передбачені законом [70, с. 198].

М.А. Гора зазначає, що особисті немайнові права можна також поділити на дві групи в залежності від того, чи передбачає механізм їх реалізації обов'язок зобов'язаних осіб виконати певні дії, завдяки яким реалізація уповноваженою особою своїх прав стає можливою (позитивний обов'язок, а право, відповідно, має позитивний зміст), або тільки обов'язок утримуватись від дій, які можуть призвести до унеможливлення реалізації, порушення прав уповноваженої особи (негативний обов'язок, негативний зміст права) [17, с. 80].

Більшість науковців, класифікуючи особисті немайнові права, застосовують такий критерій, як цільова спрямованість особистих немайнових прав або взагалі розмежування відбувається без будь-яких критеріїв. Виокремлюють такі види особистих немайнових прав: 1) права, спрямовані на індивідуалізацію особи, тобто індивідуалізують особу в суспільстві; 2) права, що забезпечують фізичну недоторканність особи; 3) права, спрямовані на забезпечення недоторканності внутрішнього світу; 4) права, спрямовані на автономне існування особи; 5) права, що забезпечують недоторканність особистого життя громадян; 6) права, спрямовані на особисту недоторканність, свободу, на життя та здоров'я; 7) права на нематеріальні блага, втілені в самій особі; 8) права

захисту від протиправного втручання у сферу приватного життя; 9) права на охорону інтелектуальної та іншої діяльності; 10) права, що сприяють всебічному розвитку особистості; 11) права на свободу творчості [48, с. 220].

За сферою особистих немайнових прав їх можна поділити на:

1) гуманітарні права (право на життя; на медичну допомогу; на інформацію про стан свого здоров'я; на таємницю про стан свого здоров'я; право на донорство та право на безпечне для життя і здоров'я довкілля);

2) особистісні права (право на особисту недоторканість; право на ім'я; право на зміну імені; право на використання імені; право на повагу до гідності та честі; повага до людини, яка померла; право на індивідуальність; на особисте життя);

3) інформативні права (право на таємницю особистого життя; право на інформацію; право на особисті папери; право розпоряджатися особистими паперами; право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів; право на таємницю кореспонденції);

4) соціально-культурні права (право на сім'ю; право на опіку і піклування; право на місце проживання; право на недоторканість житла; право на вибір роду занять; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості).

Особисті немайнові права можна розділити також за зв'язками з іншими галузями законодавства, які закріплювали дані права до прийняття ЦК України. За цим критерієм можна назвати такі права:

1) конституційні особисті немайнові права: це право на життя та здоров'я і похідні від них права; право на свободу; право на особисту недоторканість; право на особисте життя та його таємницю; право на індивідуальність; право на інформацію та похідні від нього права та інші, які ми відносимо також до наступних груп;

- 2) адміністративні особисті немайнові права: це право на свободу об'єднання; право на мирні зібрання;
- 3) трудові особисті немайнові права: це право на вибір роду занять; право на свободу творчої діяльності та деякі інші особисті немайнові права авторів;
- 4) сімейні особисті немайнові права: це право на сім'ю; право на опіку і піклування; право на таємницю усиновлення;
- 5) житлові особисті немайнові права: це право на місце проживання; право на недоторканість житла; право на свободу пересування;
- 6) екологічні особисті немайнові права: це право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Висновки до Розділу 1

У науці цивільного права віділяють наступні теорії розуміння сутності особистих немайнових прав: скептична, консервативна, класична, моністична, реформаторська.

Ознаками особистих немайнових прав є:

- а) відсутність економічної цінності, економічного змісту, що передбачає неможливість звернення стягнення на об'єкт особистого права, а також неможливість визначення грошового еквіваленту, що дорівнював би моральній шкоді, заподіяній внаслідок порушення цього права;
- б) невідчужуваність від особи їх володільця, що унеможлиблює їх передачу іншій особі;
- в) виникнення із настанням певної події (народження);
- г) неможливість їх припинення впродовж життя особи, внаслідок їх органічного зв'язку з особистістю суб'єкта;

д) абсолютний характер для особистих прав, що не пов'язані із майновими.

Нематеріальне благо – це благо, яке не має матеріального (майнового) змісту і нерозривно пов'язане з особистістю його носія, що представляє собою юридично кваліфікований інтерес, спрямований на те, щоб ніхто не порушував це благо.

Особисте немайнове право – це суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних, духовних, моральних, культурних, соціальних та інших нематеріальних потреб і об'єктом якого є немайнове благо.

Система особистих немайнових прав включає в себе як універсальні особисті немайнові права, так і окремі особисті немайнові права, якими наділені лише окремі фізичні особи, внаслідок виконання ними певних діянь (поведінки).

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

2.1. Компенсація моральної шкоди в системі способів захисту цивільних прав

У науковій літературі предметом дискусій є питання про співвідношення понять «захист» і «охорона» цивільних прав. Нерідко під захистом розуміється комплексна система заходів, що застосовуються для забезпечення вільної та належної реалізації суб'єктивних прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні та інші засоби і заходи, а також самозахист цивільних прав.

Н.І. Матузов вказує, що охорона і захист суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу - не одне і те ж: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються [46, с. 131.]. Дане твердження відповідає сформованому в науці традиційному поняттю «охорони цивільних прав» його широкому розумінні як всієї сукупності заходів, що забезпечують нормальний хід реалізації прав. У нього включаються заходи правового, економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, спрямовані на створення необхідних умов для здійснення суб'єктивних прав. За допомогою правових заходів охорони забезпечується як розвиток цивільних правовідносин у їх нормальному, непорушеному стані, так і відновлення порушених чи оскаржених прав і інтересів [19, с. 335].

Таким чином, охорона права здійснюється постійно з метою не допустити його порушення. Що ж стосується захисту цивільних прав, то нею охоплюється «застосування лише тих способів і засобів, які використовуються при здійсненні правопорушення», оскільки «виникнення у уповноваженої суб'єкта можливості захисту

суб'єктивного права пов'язується з моментом цивільного правопорушення» [11, с. 398]. Із цього випливає, що охорона і захист є різними правовими категоріями: захист - явище вужче, ніж охорона, в межі якого забезпечення недоторканності права не вписується.

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

З наведеної норми випливає, що одним з елементів реалізації права на захист є вибір способу захисту порушеного права, застосування якого може привести до виконання тієї мети, на яку спрямований захист порушеного права.

Способи захисту цивільних прав передбачені у ст. 16 ЦК України, відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Способи захисту цивільних прав та інтересів відрізняються одне від одного за цілями та наслідками їх застосування. Більша частина з них пов'язана зі змінами у правовому становищі сторін або з наданням йому офіційної визначеності (у тому числі й при відшкодуванні моральної шкоди), інші – з припиненням протиправних дій або відновленням становища, яке існувало до порушення, примусовим виконанням обов'язку в натурі тощо, результатом реалізації третіх є переміщення майна від боржника до кредитора. А заходи цивільно-правової відповідальності відрізняються передусім тим, що передбачають покладання на зобов'язану особу нового або додаткового (до невиконаного у регулятивних правовідносинах) майнового компенсаційного обов'язку, який реалізується на користь кредитора за рахунок власного майна суб'єкта відповідальності [55, с. 159].

У юридичній літературі зазначається, що серед способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК України, заходами відповідальності можуть бути визнані лише відшкодування збитків, стягнення неустойки та компенсація моральної шкоди; всі інші є заходами захисту.

Виступаючи в цій якості, компенсація моральної шкоди є одним з найбільш ефективних способів захисту особистих немайнових прав і нематеріальних благ. Як справедливо зазначає Д.І. Гушин, додаткові обтяження і застосування заходів відповідальності якраз і свідчать про те, що заходи захисту виявилися неефективними [26, с. 123].

Компенсація моральної шкоди, будучи одним із способів захисту цивільних прав, є мірою цивільно-правової відповідальності, що має на меті компенсацію втрат, понесених в результаті порушення особистого немайнового права або нематеріального блага.

В.П. Паліюк розглядає так звану «чисту» моральну шкоду, коли пониження ділової репутації зумовлено поширенням неправдивих відомостей, порушенням суміжних прав тощо, а також у вигляді «похідної» від спричиненої майнової шкоди, тобто коли порушення майнових прав господарюючого суб'єкта призводить до пониження його ділової репутації, що безпосередньо позначається на його подальшій діяльності [52, с. 54].

Моральну шкоду розглядають як фізичні або моральні страждання, яких зазнає громадянин в результаті порушення його особистих немайнових прав або посягання на належні йому нематеріальні блага.

Законодавець визначає моральну шкоду як фізичні і моральні страждання. Моральні страждання - це синтез емоційних переживань з приводу значущих для особистості соціальних об'єктів або явищ, що виникають при порушенні особистих немайнових прав або при посяганні на нематеріальні блага, а також в інших випадках, передбачених законом.

Моральна шкода являє собою сукупність моральних або фізичних страждань, пережитих через протиправне порушення нематеріальних благ і / або немайнових прав громадянина або інших обставин, що мають для нього особистісний характер

Ч. 1 ст. 951 ЦК Республіки Казахстан визначає моральну шкоду як порушення, применшення або позбавлення особистих немайнових благ і прав фізичних осіб, у тому числі моральні або фізичні страждання (пониження, роздратування, пригніченість, гнів, сором, відчай, фізичний біль, ущербність, дискомфортний стан тощо), яких зазнає (терпить, переживає) потерпілий внаслідок вчиненого проти нього правопорушення.

М.Н. Малєїна зазначає, що немайна шкода може поєднувати фізичні і моральні страждання, наприклад, втрата зору в результаті хуліганського вчинку тягне і фізичний біль, і душевні переживання у

зв'язку зі складнощами в пристосуванні в особистому і професійному житті, з спотворенням особи, з втратою соціальних зв'язків. [42, с. 103].

Ю.Я. Великомилов зазначав, що моральна шкода – це шкода, яка посягає на систему поглядів щодо життєвого призначення людини, шкода, що пригнічує уявлення про справедливість, совість, сенс життя. Моральна шкода підриває віру людини у етичні цінності суспільства, врешті-решт, заподіює шкоди всьому суспільству [14].

Посягання на особисті немайнові блага найчастіше можуть позначатися на психофізичному благополуччі (насамперед тут йдеться про страждання і переживання людини), способі й якості життя, а також морально-ціннісному світосприйнятті потерпілих індивідів, рівні їх самооцінки, можливостях сторонніх осіб формувати власне ставлення до суб'єктів права на основі об'єктивної інформації про нього; крім того, порушення особистих немайнових прав юридичної особи може негативно впливати на моральну атмосферу в трудовому колективі, пригнічувати душевний стан співробітників, керівників організації, учасників товариства. При цьому з огляду на інтегруючі властивості морально-ціннісних оцінок будь-яких порушень особистих нематеріальних благ та форм об'єктивації немайнової шкоди у кожному випадку її заподіяння можна говорити про спричинення поведінкою винної особи саме моральної (завданої морально значимим цінностям – справедливості, розумності, добросовісності) шкоди [55, с. 233].

В юридичній літературі інститут компенсації моральної шкоди розглядається, з одного боку, як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав, з іншого, - як форма цивільно-правової відповідальності. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне визначити, як співвідносяться ці дві правові категорії.

Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту цивільних прав - це матеріально-правова міра примусу, за допомогою якої здійснюється вплив на порушника особистих немайнових прав або нематеріальних

благ з метою компенсації втрат, викликаних порушенням цих прав або благ. Виступаючи в цій якості, компенсація моральної шкоди є формою цивільно-правової відповідальності. Компенсація моральної шкоди як форма цивільно-правової відповідальності - це форма майнових позбавлень, яких зазнає правопорушник внаслідок порушення особистих немайнових прав або нематеріальних благ.

В юридичній літературі утвердилася думка, згідно з якою підставою цивільно-правової відповідальності є цивільне правопорушення, або делікт.

Відповідно правопорушення є підставою настання цивільно-правової відповідальності у формі компенсації моральної шкоди. Таким чином, підстава відповідальності та застосування досліджуваного способу захисту збігається, ним є правопорушення (делікт), що виражається у вчиненні дії, що порушує особисті немайнові права або посягає на належні громадянину нематеріальні блага.

Делікт є юридичним фактом, що породжує правові наслідки у вигляді цивільно-правових санкцій, що застосовуються в межах охоронних правовідносин. А оскільки реалізація такого способу захисту, як компенсація моральної шкоди, передбачає застосування до правопорушника майнових санкцій, тому вона можлива лише за наявності загальних умов деліктної відповідальності, що утворюють склад цивільного правопорушення.

Для покладання відповідальності за завдані фізичні або моральні страждання необхідна сукупність загальних умов деліктної відповідальності:

- 1) наявність шкоди (в даному випадку моральної);
- 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і моральною шкодою;
- 4) вина заподіювача шкоди.

Різні цивільні правопорушення не можуть не викликати відмінностей в умовах, при яких до правопорушника застосовуються ті чи інші заходи цивільно-правової відповідальності. Заподіяння моральної шкоди як підстава цивільно-правової відповідальності поряд з типовими умовами має свої особливості, в зв'язку з чим вважаємо за необхідне провести дослідження умов цивільно-правової відповідальності за завдану моральну шкоду з тим, щоб на основі порівняння із загальними умовами, виявити їх специфіку.

Першою умовою цивільно-правової відповідальності є наявність моральної шкоди. Наявність моральної шкоди передбачає негативні зміни в психічній сфері людини, що виражаються в зазнанні останньою фізичних і моральних страждань. Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Ці негативні зміни відбуваються в свідомості потерпілого і форма, в якій вони виражаються зовні, має сильну залежність від особливостей психіки суб'єкта. Саме в цьому полягає специфіка моральної шкоди.

Відповідно до п. 3 постанови пленуму Верховного Суду України «Про практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди від 31.03.1995 р. (з наст. змінами) під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи

фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Під немайною шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності.

Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

В силу своєї специфічної особливості моральна шкода, на відміну від шкоди майнової, може не мати зовнішньої форми прояву, що, в свою чергу, робить проблематичним процес доведення наявності моральної шкоди. У судовій практиці не викликає ускладнень доведення перенесених потерпілим фізичних страждань. Фізичні страждання виявляються через біль, запаморочення, інші хворобливі відчуття, які можуть бути встановлені висновком судово-медичної експертизи.

Моральні страждання полягають у тривозі, приниженні, безпорадності, соромі, в переживанні іншого дискомфортного стану у

зв'язку зі смертю родичів, розкриттям лікарської, сімейної таємниці, тимчасовим обмеженням або позбавленням прав, поширенням про потерпілого неправдивих відомостей.

З точки зору Європейського суду з прав людини необхідною умовою для компенсації заявнику завданої йому моральної шкоди є наявність останньої як такої, а заподіяння потерпілому саме досить істотної шкоди, яка в силу своєї вагомості або неординарності вимагає надання потерпілому спеціального грошового задоволення за рахунок держави-відповідача [55, с. 236].

Другою умовою відповідальності за завдану моральну шкоду є неправомірна дія (бездіяльність) заподіювача шкоди, тобто його протиправна поведінка. На протиправність поведінки особи, яка заподіяла шкоду, як на умову деліктної відповідальності ЦК України вказує шляхом встановлення правила про те, що шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, передбачених ЦК України та іншим законом (ч. 4 ст. 1164 ЦК України). Отже, відшкодуванню підлягає шкода, завдана неправомірними, протиправними діями (якщо законом не встановлено виняток).

Цивільне законодавство не дає визначення поняття протиправної поведінки, що не містить (на відміну від кримінального) і; переліку дій, які визнаються такими. У зв'язку з цим в цивілістичній науці відсутня єдина точка зору щодо того, яке діяння є протиправним.

Стосовно теми нашого дослідження протиправна поведінка порушника особистих немайнових прав або нематеріальних благ може бути виражена як дією (наприклад, поширення неправдивих, ганебних відомостей), так і бездіяльністю (ненадання допомоги хворому, залишення людини в небезпечному для життя або здоров'я стані).

Необхідною ознакою дій, вчинення яких породжує право потерпілого на компенсацію моральної шкоди, є порушення цими діями немайнових прав і благ фізичної особи. У разі порушення

протиправними діями (бездіяльністю) майнових прав, моральна шкода підлягає компенсації тільки у випадках, прямо передбачених законом.

Протиправність поведінки заподіювача шкоди, за загальним правилом, - необхідна умова настання деліктної відповідальності. Однак закон передбачає ряд обставин, наявність яких виключає віднесення дій заподіювача шкоди до числа протиправних. Шкода, заподіяна при таких обставинах, як правило, не підлягає відшкодуванню. До таких обставин відносяться: стан необхідної оборони; стан крайньої необхідності.

Третьою умовою виникнення відповідальності за моральні або фізичні страждання є причинний зв'язок між протиправною поведінкою і моральною шкодою.

Тут важливо підкреслити, що, по-перше, причинний зв'язок - це об'єктивна категорія, тобто реально існуючий взаємозв'язок явищ, а не суб'єктивне уявлення про нього. Тому вона повинна бути підтверджена реально, а не ґрунтуватися лише на припущеннях або здогадах. По-друге, причинний зв'язок завжди конкретний. По-третє, причина повинна передувати наслідку в часі. І, по-четверте, наслідок завжди має бути результатом причини.

Отже, значення причинного зв'язку визначається тим, що питання про відповідальність за завдану моральну шкоду можна вирішити тільки на основі встановлення причинного зв'язку між поведінкою особи і моральними чи фізичними стражданнями потерпілого, які в результаті неї виникли. При відсутності такої цивільно-правова відповідальність не настає.

Четвертою умовою виникнення відповідальності за завдану моральну шкоду є вина заподіювача шкоди.

Якщо шкода, протиправна поведінка і причинний зв'язок між ними є об'єктивними умовами цивільно-правової відповідальності, то вина - це суб'єктивна умова відповідальності. Зазвичай вона розглядається як суб'єктивне психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки

та її наслідків, пов'язане з передбаченням несприятливих наслідків своєї поведінки і усвідомленням можливості їх відвернення.

Однак це загальне правило має винятки. Законодавством встановлено випадки безвинної відповідальності за заподіяння моральної шкоди в наступних випадках, коли:

1) шкода завдана життю або здоров'ю фізичної особи джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України);

2) шкода завдана фізичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України);

3) шкода заподіяна поширенням відомостей, що ганьблять честь, гідність чи ділову репутацію фізичної особи.

Цивільне законодавство України у вигляді загального правила закріплює презумпцію вини заподіювача шкоди, згідно з якою особа, яка завдала шкоди, звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини. Наведене правило повною мірою поширюється і на правовідносини щодо компенсації моральної шкоди, у зв'язку з чим особа, яка спричинила моральну шкоду звільняється від її компенсації, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини.

Таким чином, порушник особистих немайнових прав і нематеріальних благ несе відповідальність у формі компенсації моральної шкоди за наявності вини. При цьому від форми вини залежить розмір компенсаційної суми, в зв'язку з чим можна стверджувати, що вина є мірою відповідальності в зобов'язаннях з компенсації моральної шкоди.

Підставою застосування досліджуваного способу захисту є правопорушення, що виражається в здійсненні дії, що порушує особисті немайнові права або посягає на належні громадянину нематеріальні блага. Це правопорушення в той же час виступає підставою цивільно-правової відповідальності у формі компенсації моральної шкоди.

Оскільки реалізація такого способу захисту, як компенсація моральної шкоди, передбачає застосування до правопорушника майнових санкцій, то вона можлива лише за наявності загальних умов деліктної відповідальності: наявності моральної шкоди, протиправної поведінки заподіювача шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою і моральною шкодою, вини заподіювача шкоди.

2.2. Визначення розміру компенсації моральної шкоди

Аналізуючи труднощі визначення розміру компенсації моральної шкоди, вчені сходяться на думці, що моральна шкода не має вартісного еквівалента. Якщо для випадків заподіяння майнової шкоди життю і здоров'ю (в частині майнових наслідків) розмір відшкодування передбачає вартісну еквівалентність розміру відшкодування заподіяної шкоди, то в разі заподіяння моральної шкоди принцип еквівалентності, внутрішньо властивий цивільному праву, не спрацьовує.

Моральні страждання і біль, вважає А.В. Клочков, не підлягають вимірюванню в грошовому виразі, не існує і чітко визначеної шкали вимірювання людських емоцій, щоб перевести їх в грошовий вираз [36, с. 14].

У грошах може бути виражена лише компенсація за перенесені страждання. Оскільки глибина страждань не піддається точному виміру, а в грошах невизначима в принципі, неможливо говорити про будь-яку еквівалентність глибини страждань розміром компенсації [32, с. 206].

Компенсацією в юридичній літературі називають дії, що мають на меті врівноважити майнову, або немайнову втрату (применшення) за допомогою сплати потерпілому грошей в такій сумі, яка дозволить потерпілому знехтувати понесеною втратою. Якщо відшкодування повертає потерпілого в попереднє становище, - зазначає В.А. Белов, - то

компенсація відволікає його від переживань, пов'язаних з втратою [11, с. 854].

Грошова компенсація за заподіяння моральної шкоди повинна викликати такі позитивні емоції, які могли б в максимально згладити негативні зміни в психічній сфері особи, викликані перенесеними стражданнями.

Компенсація немайнової шкоди має якісно іншу природу, ніж відшкодування збитків. Вона не повертає потерпілого в попереднє становище, а лише відволікає його від переживань.

Законодавець, закріплюючи право на компенсацію моральної шкоди, не випадково, на наш погляд, не встановлює єдиного методу оцінки фізичних і моральних страждань, не визначає ні мінімальний, ні максимальний розмір компенсації.

Проте є ряд критеріїв, які повинні враховуватися судом при визначенні розміру компенсації моральної шкоди, а саме: ступінь вини порушника в випадках, коли вина є підставою для компенсації заподіяної шкоди; ступінь і характер завданих потерпілому фізичних і моральних страждань з урахуванням фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода, та індивідуальних особливостей потерпілого; вимоги розумності і справедливості; інші обставини, які заслуговують на увагу. З урахуванням перерахованих критеріїв суд в кожному конкретному випадку повинен визначити розмір компенсації, еквівалентний заподіяній моральній шкоді, тобто здатний врівноважити майнову або немайнову втрату через сплату потерпілому грошей в такій сумі, яка дозволить останньому знехтувати понесеною втратою.

Відповідно до п. 9 постанови пленуму Верховного Суду України «Про практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди від 31.03.1995 р. (з наст. змінами) розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав

позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне - за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого - спростування інформації редакцією засобу масової інформації. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

У випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що діють на час розгляду справи.

Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

Одним з критеріїв визначення розміру компенсації моральної шкоди є ступінь вини заподіювача шкоди у випадках, коли вина є підставою відшкодування шкоди. Це означає, що при заподіянні немайнової шкоди вина є не тільки умовою відповідальності, але і виступає в якості її міри. Цим досліджуване зобов'язання відрізняється від інших деліктних зобов'язань, розмір відшкодування яких визначається, перш за все, розміром заподіяної майнової шкоди. Вина ж є для них лише суб'єктивною умовою, необхідною для настання відповідальності.

Чим обумовлено включення вини до переліку критеріїв оцінки розміру немайнової шкоди? Звісно ж, специфікою самої шкоди. Компенсація моральної шкоди не відшкодовує збитків, вона лише згладжує наслідки, заподіяні діями, що порушують особисті немайнові права або нематеріальні блага. Тут важливий, в першу чергу,

психологічний момент, так як наявність моральної шкоди передбачає негативні зміни в психічній сфері людини. У зв'язку з цим відношення заподіювача шкоди до своєї протиправної поведінки і її можливого результату не може не мати значення для розміру компенсації завданих потерпілому фізичних чи моральних страждань. Тобто, щоб згладити негативні зміни в психічній сфері особистості, викликані перенесеними стражданнями в результаті умисної протиправної поведінки заподіювача шкоди, потерпілий має право вимагати більшого розміру компенсації, ніж при необережній формі вини.

У юридичній літературі було висловлено пропозицію про встановлення часток (відсотків), в межах яких може бути стягнута компенсація з урахуванням ступеня вини заподіювача шкоди (наприклад, при умисній формі вини -100 %, при необережності – 50 %, при відсутності вини – 10 %). Крім того, встановлення на законодавчому рівні процентного відношення розміру компенсації моральної шкоди до ступеня вини заподіювача шкоди було б доцільним, якби закон містив фіксовані суми компенсації моральної шкоди в залежності від виду правопорушення. У зв'язку з цим запропонований підхід не був сприйнятий ні законодавцем, ні правозастосовною практикою.

Отже, між ступенем вини заподіювача шкоди і розміром компенсації моральної шкоди існує пряма залежність: чим важча ступінь вини, тим більшою повинна бути сума, яка присуджується.

Наступний критерій - це ступінь і характер завданих потерпілому фізичних і моральних страждань з урахуванням фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода, та індивідуальних особливостей потерпілого.

Цей критерій є найбільш складним, так як, по-перше, він є складовим, оскільки суду, крім ступеня і характеру фізичних і моральних страждань, необхідно оцінити фактичні обставини, за яких була завдана

шкода, та індивідуальні особливості потерпілого, по-друге, цей критерій має більше психологічний, ніж правовий аспект.

Зрозуміло, глибина страждань кожної людини індивідуальна, тому ступінь страждань і їх прояв підлягають безумовній диференційованій оцінці суддями.

У судах почасти розглядаються справи про відшкодування моральної шкоди особливої складності, які вимагають спеціальних знань в галузі психології і психіатрії, оскільки буває важко визначити міру фізичних і душевних страждань потерпілого. У таких випадках суд повинен залучати експерта або призначати експертизу, яка відповість на поставлені питання. На думку Т. Будякової, використання критерію індивідуальних особливостей потерпілого при визначенні компенсації моральної шкоди буде адекватнішим, якщо в процесі оцінки міри фізичних і душевних страждань застосовувати спеціальні психологічні, медичні та інші знання [13, с. 15-16].

Поняття «характер страждань», також як і їх ступінь, не знайшло свого тлумачення в нормах матеріального права. В юридичній літературі під характером страждань розуміється вказівка на їх вигляд, а саме фізичні страждання - це біль, нудота, запаморочення та інші хворобливі симптоми (відчуття), моральні страждання - це страх, горе, сором, занепокоєння, приниження і інші негативні емоції.

Розмір компенсації моральної шкоди залежить від фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода. Ступінь і характер фізичних і моральних страждань, завданих потерпілому, повинні прийматися до уваги у взаємозв'язку з індивідуальними особливостями потерпілого.

Індивідуальні особливості потерпілого обставини, які суд повинен встановлювати передбаченими процесуальним законодавством способами і брати до уваги при оцінці ступеня і характеру фізичних чи

моральних страждань і визначенні відповідного розміру компенсації моральної шкоди.

Індивідуальність в загальноприйнятому розумінні означає своєрідність, несхожість на інших. Індивідуальність людини – це сукупність її індивідуальних і особистісних особливостей.

У цьому сенсі цікавою є точка зору Т. Будякової, яка з метою виявлення впливу індивідуальних особливостей людини на ступінь пережитих нею страждань розмежовує індивідуальні характеристики людини на юридично значимі і юридично байдужі, відносячи до останніх такі, наявність або відсутність яких ніколи не впливає на силу переживань людини, пов'язаних із заподіянням їй моральної шкоди, і які не можуть враховуватися при визначенні розміру компенсації (наприклад, група крові, колір очей і т.д.). Юридично значимі ознаки автор розділяє на чотири групи:

1) ознаки, наявність яких завжди підсилює моральні або фізичні страждання, і в силу цього вони, безумовно, повинні враховуватися при будь-яких обставинах (наприклад, хвороба, наявність каліцтва, похилий вік);

2) ознаки, які при будь-яких обставинах зменшують силу страждань при заподіянні моральної шкоди;

3) ознаки, наявність яких посилює або зменшує страждання людини при заподіянні йому моральної шкоди лише за певних обставин;

4) ознаки, які виключно в ситуації конкретного правопорушення або злочину можуть посилити або послабити страждання потерпілого [13, с. 25].

Таким чином, індивідуальні особливості потерпілого, безумовно, впливають на розмір компенсації моральної шкоди. При цьому, оцінюючи глибину страждань, суди повинні враховувати не будь-які особистісні особливості, а тільки ті, які мають юридичне значення.

Досить поширеним доказом у справах про відшкодування моральної шкоди є висновки експертів-медиків (крім психологів) щодо стану здоров'я позивача і обумовленості негативних емоційно-вольових переживань погіршенням стану здоров'я. Насправді тільки експерт-психолог може встановити наявність або відсутність ознак заподіяння особі моральної шкоди. Однак не завжди позивач має змогу звернутися до відповідних фахівців. Це пов'язано, передусім, з неадекватним ставленням українського суспільства до фахівців-психологів. Відомості про те, що певна особа (позивач) звернулась до психолога для обстеження, а тим більше для проведення експертизи, будуть сприйняті більшістю оточення як свідчення про психіатричні проблеми цієї особи. Таким чином, особа, яка вже зазнала негативних емоційно-вольових переживань, знову піддається негативним переживанням. До того ж, у державних медичних установах, де передбачається безкоштовне надання медичної допомоги, важко знайти дійсно кваліфікованого фахівця в галузі психології — у зв'язку з недостатнім матеріальним забезпеченням фахівців, а також відсутністю належної технічної бази. Послуги ж кваліфікованих фахівців-психологів у приватних медичних центрах коштують недешево, що унеможлиблює звернення до них пересічного громадянина [25, с. 19].

Ще один критерій визначення розміру компенсації моральної шкоди це вимоги розумності і справедливості. Як пише В.В. Владимірова, вимоги розумності означають логічність, доцільність прийнятого рішення, тобто такого визначення компенсаційної суми, яка продиктована дослідженими в суді посилами для умовиводів у вигляді конкретних обставин і доказів. Вимога справедливості, на думку автора, передбачає неупередженість, правдивість і правильність рішення, прийняття якого здійснюється на законних засадах [16, с. 133].

У юридичній літературі спірним є питання про врахування при визначенні розміру компенсації моральної шкоди майнового стану

заподіювача шкоди. Зокрема, В.В. Владимірова вважає, що розумність не повинна ставитися в залежність від критерію майнового стану заподіювача шкоди, оскільки отримання гідної, на погляд потерпілого, компенсаційної суми є досягнення справедливості [16, с. 135].

Отже, вимоги розумності і справедливості припускають визначення такого розміру компенсації моральної шкоди, який враховуватиме тяжкість перенесених страждань з урахуванням всіх обставин, при яких була заподіяна шкода.

При визначенні розміру компенсації моральної шкоди слід враховувати інші обставини, які заслуговують на увагу. Тобто це такі обставини, наявність яких посилює тяжкість страждань. Їх перелік на законодавчому рівні не визначено. І це не випадково, оскільки ними можуть бути найрізноманітніші обставини.

Так, якщо поширені про особу в засобах масової інформації відомості не відповідають дійсності, ганьблять особу, суд, визначаючи розмір компенсації моральної шкоди, повинен врахувати характер і зміст публікації, а також ступінь поширення недостовірних відомостей. Характер і зміст публікації, ступінь поширення недостовірних відомостей належать обставин, які заслуговують на увагу, що впливають на розмір компенсаційної суми.

Таким чином, під іншими обставинами, які заслуговують на увагу, слід розуміти такі обставини, які впливають на інтенсивність моральних і фізичних страждань потерпілого.

Для правильності визначення розмірів відшкодування моральної шкоди можна запропонувати формулу А.М. Ерделевського для обчислення відшкодування моральної шкоди взагалі. Хотілося б, щоб нею користувалися й експерти для визначення розмірів відшкодування моральної шкоди при порушенні права власності: $D = d \times fv \times i \times c \times (1 - fs) \times p$. У цій формулі прийняті такі позначення:

D — розмір компенсації дійсної моральної шкоди;

d — розмір компенсації можливої моральної шкоди;

f_v — міра провини особи, що спричинила шкоду, при цьому $0 < f_v < 1$, з них:

$f_v = 0,25$ для простої необережності;

$f_v = 0,5$ для грубої необережності;

$f_v = 0,5$ для непрямого умислу;

$f_v = 1,0$ для прямого умислу;

i — коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого, при цьому $0 < i < c < 2$;

f_s — міра провини потерпілого, при цьому $0 < f_s < 1$;

p — коефіцієнт майнового становища заподіювача шкоди, який повинен братися до уваги при вчиненні правопорушення з необережності, в межах від 0,5 до 1 включно.

Для коефіцієнта, що відображає міру можливої провини заподіювача шкоди, пропонується значення 0,5 за грубої необережності потерпілого, а за наявності будь-якого виду умислу — 1.

При побудові формули, відповідно до усталеної практики, використовуються букви латинського алфавіту, і тому при виборі символів взято англomовний варіант вживаних термінів:

D, d – damage (збитки); f – fault (вина);

v – violator (порушник, заподіювач шкоди);

s – survivor (потерпілий);

i – individual (індивідуальний); c – circumstances (обставини);

p – property (майно) [32, с. 214–215].

При цьому слід згадати, що, на думку автора, саме експертові, з його професійними знаннями, під силу визначити коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого (i) і коефіцієнт обліку фактичних обставин, що заслуговують на увагу (c), оскільки вони є взаємозв'язаними, а в цілях дослідження індивідуальних особливостей потерпілого, що зазнав моральної шкоди, можуть бути використані психодіагностичні методики.

Що стосується коефіцієнта обліку фактичних обставин, що заслуговують на увагу (с), то тут необхідно розглянути негативні наслідки, які по - тягли за собою події для досліджуваної ситуації, пов'язаної з вимогою про відшкодування моральної шкоди. Доведення факту завдання моральної шкоди та наявності причиново-наслідкового зв'язку є дуже специфічним, тому позивачеві непросто сформулювати необхідну доказову базу на підтвердження наявності моральної шкоди та причиново-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) відповідача та негативними наслідками для позивача у вигляді моральної шкоди. Однак серед правознавців є прибічники іншої точки зору: зокрема, В.П. Паліюк пропонує запровадити принцип «презумпції моральної шкоди», яка означає, що факт наявності такої шкоди не потребує доведення, оскільки будь-яке правопорушення завдає моральної шкоди потерпілому та є підставою для стягнення відшкодування за таку шкоду. Тому нема необхідності потерпілому (кредитору) доводити в суді наявність такої шкоди, достатньо лише довести її розмір, який підлягає відшкодуванню [52, с. 77].

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що інституту компенсації моральної шкоди властивий принцип повного відшкодування шкоди. Оскільки на відміну від відшкодування збитків компенсація моральної шкоди не повертає потерпілого в попереднє становище, принцип повного відшкодування немайнової шкоди виражається в максимальному згладжуванні негативних емоцій, викликаних порушенням особистих немайнових прав або нематеріальних благ.

Розмір компенсації моральної шкоди в кожному конкретному випадку повинен визначатися судом з урахуванням наступних критеріїв: ступінь вини порушника в випадках, коли вина є підставою для компенсації заподіяної шкоди; ступінь і характер завданих фізичних і моральних страждань з урахуванням фактичних обставин, за яких була заподіяна моральна шкода, та індивідуальних особливостей потерпілого;

вимоги розумності і справедливості; інші обставини, які заслуговують на увагу.

Розмір компенсації моральної шкоди залежить від фактичних обставин, при яких була заподіяна шкода. Також на обсяг відшкодування немайнової шкоди істотний вплив здійснюють індивідуальні особливості потерпілого, але не будь-які, а тільки ті, які мають юридичне значення. Визначаючи суму компенсації моральної шкоди, суди повинні виходити з вимог розумності і справедливості, які передбачають присудження такого розміру, який враховуватиме тяжкість перенесених страждань з урахуванням всіх обставин, при яких була заподіяна шкода.

Висновки до Розділу 2

Компенсація моральної шкоди є одним з найбільш ефективних способів захисту особистих немайнових прав і нематеріальних благ. Будучи одним із способів захисту цивільних прав, вона є мірою цивільно-правової відповідальності, що має на меті компенсацію втрат, понесених в результаті порушення особистого немайнового права або нематеріального блага.

Моральна шкода являє собою сукупність моральних або фізичних страждань, пережитих через протиправне порушення нематеріальних благ і / або немайнових прав громадянина або інших обставин, що мають для нього особистісний характер

Для покладання відповідальності за завдані фізичні або моральні страждання необхідна сукупність загальних умов деліктної відповідальності:

- 1) наявність шкоди (в даному випадку моральної);
- 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди;

3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і моральною шкодою;

4) вина заподіювача шкоди.

Компенсацією в юридичній літературі називають дії, що мають на меті врівноважити майнову, або немайнову втрату (применшення) за допомогою сплати потерпілому грошей в такій сумі, яка дозволить потерпілому знехтувати понесеною втратою

Розмір компенсації моральної шкоди залежить від фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода. Ступінь і характер фізичних і моральних страждань, завданих потерпілому, повинні прийматися до уваги у взаємозв'язку з індивідуальними особливостями потерпілого.

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ЗАХИСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ І ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

3.1. Захист немайнових прав шляхом компенсації моральної шкоди

Цивільне право виконує дві основні функції - регулятивну і охоронну. Перш за все роль цивільного права полягає в регулюванні нормальних економічних відносин у суспільстві. Їх в теорії нерідко називають позитивними: відносини власності, товарообігу і т.д.

Регулятивна функція полягає в координаційно-забезпечувальному впливі на поведінку учасників суспільних відносин цивільно-правовими засобами. Вона призначена, головним чином, регулювати поведінку суб'єктів права шляхом встановлення їх взаємних прав та обов'язків. За допомогою цивільно-правового інструментарію учасники майнових відносин самостійно організують свою діяльність з метою досягнення необхідних для них результатів.

Охоронна функція цивільного права полягає в тому, що вона забезпечує охорону інтересів і прав суб'єктів цивільного права від порушення та захищає ці права й інтереси у випадках, коли їх порушення вже сталося.

Важливий аспект охоронної функції, за словами Є.А. Суханова, становить також попереджувально-виховна (превентивна) функція, яка полягає в стимулюванні та організації такої поведінки учасників регульованих відносин, яка виключала б необґрунтоване обмеження або порушення чужих інтересів [23, с. 49].

Щодо характеру цивільно-правового впливу на відносини, що виникають з приводу немайнових прав, в цивілістичній науці склалися дві точки зору. На думку однієї групи вчених, цивільне право не регулює, а лише охороняє нематеріальні блага і пов'язані з ними особисті немайнові права. Так, О.П. Сергєєв зазначає, що нематеріальні блага невіддільні від особистості, і, відповідно, вони не можуть відчужуватися від своїх носіїв. В силу цього цивільне право не регулює пов'язані з ними відносини, а лише забезпечує їх захист [19, с. 279].

Разом з тим багато авторів вважають, що норми цивільного права не тільки захищають особисті немайнові права, але й регулюють їх. Регулятивний вплив норм об'єктивного права на відносини, що виникають з приводу нематеріальних благ, Т.І. Ілларіонова пояснює тим, що охоронний вплив, в тому числі захист, - це форма галузевого регулювання [24, с. 7].

Схожих поглядів дотримується К.Б. Ярошенко, зазначаючи, що регулюванням є «вплив на поведінку особи, а оскільки захист права виражається зазвичай в спонуканні до вчинення дій (утримання від дій), слід визнати, що вона тим самим являє собою один з варіантів регулювання [80, с. 73].

Позиція вчених, які вважають, що до відносин, що виникають з приводу нематеріальних благ, може бути застосована лише охоронна функція цивільного права, видається більш справедливою. Ст. 275 ЦК України передбачає право фізичної особи на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Здійснення ж цивільно-правового захисту передбачає застосування тих способів і засобів, які використовуються при здійсненні правопорушення. Інакше кажучи, вчинення цивільного правопорушення тягне за собою виникнення охоронного правовідношення, в межах якого реалізується суб'єктивне право на захист. Останнє являє собою самостійне

суб'єктивне право, що включає в себе можливість здійснення правомочною особою власних позитивних дій і можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи.

Законодавець встановлює характер цивільно-правового впливу у вигляді охоронної регламентації відносин, що виникають з конфлікту немайнових інтересів. Право на захист носить превентивний характер до скоєння реального делікту, після чого реалізується з абстрактного в конкретне суб'єктивне право на захист в охоронному правовідношенні.

Ще одним аргументом, який підтверджує наведену позицію, є відсутність в законі правил, що регламентують поведінку уповноваженого суб'єкта. Разом з тим, регулятивна функція цивільного права передбачає регулювання поведінки учасників суспільних відносин шляхом встановлення їх взаємних прав та обов'язків.

Крім того, неможливість регулятивного впливу норм об'єктивного права на відносини, що виникають з приводу нематеріальних благ, бачиться в самій специфіці даних благ. Однією з особливостей нематеріальних благ є їх нерозривний зв'язок з особистістю. Це означає, що їх не можна продати, подарувати, обміняти, передати у спадок та ін.

Отже, немайнові права можуть цивільним правом захищатися, але не регулюватися, оскільки в їх непорушеному стані координаційно-забезпечувальний вплив регулятивної функції на особисті немайнові відносини неможливий. І лише в разі порушення немайнових прав виникає цивільне охоронне правовідношення, в рамках якого реалізується суб'єктивне право на захист цих благ.

Для захисту немайнових прав використовуються цивільно-правові способи захисту, що представляють матеріально-правові заходи примусу, за допомогою яких здійснюється вплив на порушника цивільних прав і охоронюваних законом інтересів з метою припинення,

запобігання, усунення порушення права, його відновлення і (або) компенсації втрат, викликаних порушенням права.

Однак який би спосіб не вибрав потерпілий для захисту немайнового права, він завжди має право на компенсацію моральної шкоди. Будь-яке порушення нематеріальних благ заподіює їх власникові фізичні або моральні страждання. Коли ж мова йде про фізичні чи моральні страждання, заподіяні діями, що порушують особисті немайнові права або посягають на належні громадянину нематеріальні блага, то відновлення становища, яке існувало до порушення права, практично неможливо. У цьому випадку основним способом захисту виступає компенсація моральної шкоди.

Здатність моральних міркувань відігравати самодостатню роль у вирішенні питання про необхідність надання компенсаційного захисту порушеним особистим нематеріальним правам та інтересам зумовлює надзвичайно широкі можливості використання цього засобу цивільно-правового захисту [55, с. 230].

Чому законодавець в якості основного способу захисту немайнових прав визначив компенсацію моральної шкоди? Причин декілька.

По-перше, це обумовлено нерозривним зв'язком немайнових прав з особою їх володільця, що є причиною моральних або фізичних страждань, які відчуває громадянин в разі порушення немайнових прав, оскільки заподіяння такої шкоди тягне заподіяння шкоди самій особі, відбиваючись у свідомості людини у формі переживань. Тому в кожному випадку несприятливої зміни в охоронюваних законом благах громадянин відчуває моральну (немайнову) шкоду.

По-друге, немайнові права характеризуються відсутністю матеріального (майнового) змісту. У зв'язку з цим тільки такий спосіб захисту, як компенсація моральної шкоди, дозволяє найбільш ефективно

згладжувати завдані страждання. Дійсно, одна і така сама шкідлива дія у різних людей викликає неоднакові наслідки.

Оскільки в разі заподіяння шкоди немайновим правам вкрай важко припустити заздальгідь, який розмір грошової компенсації може бути еквівалентом перенесених страждань, компенсація моральної шкоди, як раз, здатна врівноважити моральні або фізичні страждання за допомогою сплати потерпілому грошей в тій сумі, яка дозволить останньому знехтувати понесеною втратою.

По-третє, обрання в якості основного способу захисту немайнових прав компенсації моральної шкоди обумовлено специфікою даного способу. Виступаючи цивільно-правовим способом захисту, компенсація моральної шкоди в той же час є формою (мірою) цивільно-правової відповідальності. Як спосіб захисту компенсація моральної шкоди - це матеріально-правова міра примусу, за допомогою якої здійснюється вплив на порушника особистих немайнових прав або нематеріальних благ з метою компенсації втрат, спричинених порушенням цих прав або благ. Як форма цивільно-правової відповідальності компенсація моральної шкоди - це форма вираження майнових втрат, яких зазнає правопорушник внаслідок порушення особистих немайнових прав або нематеріальних благ. З цього випливає, що компенсація моральної шкоди має на меті не тільки компенсувати втрати, спричинені порушенням нематеріальних благ, а й мати несприятливий майновий вплив на порушника цих благ.

3.2. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту честі, гідності та ділової репутації

Наш час інтенсивного розвитку медіа-простору та великого потоку інформації змушує ставитись до неї більш прискіпливо. Люди починають більше уваги приділяти змісту інформації про себе, адже відновлювати свою репутацію, зіпсовану недостовірними відомостями, доволі важко та затратно. Останнім часом кількість судових справ про захист честі та ділової репутації зростає у геометричній прогресії, чому сприяють ЗМІ, які наввипередки намагаються поширити віднайдену «сенсацію» на своєму ресурсі [29].

В останні роки об'єктом пильної уваги вчених є правовідносини, що виникають з приводу захисту честі, гідності та ділової репутації. Обумовлено це тим, що поняття «честь», «гідність» і «ділова репутація» залишаються недостатньо розробленими як в теорії цивільного права, так і на законодавчому рівні, а їх захист, особливо ділової репутації юридичної особи, - предметом теоретичних і практичних розбіжностей. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне вивчення питання про захист названих немайнових прав за допомогою такого способу, як компенсація моральної шкоди.

Право громадян на захист честі, гідності та ділової репутації є їх конституційним правом, а ділова репутація юридичних осіб - одним з умов їх успішної діяльності. У разі поширення неправдивих ганебних відомостей ч. 3 ст. 297 ЦК України надає кожному право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Дослідження питання про цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації навряд чи можливо без розкриття змісту даних благ. Адже для того щоб оцінити, піддалося те чи інше благо протиправному посяганню, необхідно мати досить чітке уявлення про об'єкт, якому

завдано шкоду. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, що собою представляють такі правові категорії, як честь, гідність, ділова репутація.

Честь, гідність і ділова репутація - близькі між собою поняття. Однак властиві їм особливості свідчать про їх відмінності.

У філософському розумінні честь - це «визнання, яке оточуючі добровільно висловлюють людині як носію здійснених в ньому і ним самим індивідуальних цінностей (повагу)».

Як певну соціальну оцінку особи розглядають честь цивілісти. М.Н. Малєїна зазначає, що «загальноприйнято мати за честь суспільну оцінку особистості, міру соціальних, духовних якостей громадянина» [22, с. 241].

А.М. Ерделевській доповнює, що честь - це відображення якостей особи в суспільній свідомості, що супроводжується позитивною оцінкою суспільства [32, с. 11]. Таке доповнення має дуже важливе значення. Дійсно, соціальна оцінка громадянина може бути будь-якою, і позитивною, і негативною. Однак об'єктом цивільно-правового захисту від дифамаційного¹ делікту може бути тільки честь в її позитивному значенні.

Іноді в юридичній літературі категорія «гідність» пов'язується не тільки з самооцінкою особистості, почуттям власної гідності, але і з цінністю громадянина. На наш погляд, цінність громадянина набагато ширше його самооцінки. Тому правильною є позиція вчених, що розглядають поняття «гідність» як оцінку власної особистості.

Честь і гідність, виступаючи об'єктивною та суб'єктивною оцінкою особистісних характеристик, можуть бути притаманні лише

¹ Дифамація – це загальноприйнятий у більшості країн світу юридичний термін, під яким розуміють правопорушення у вигляді поширення, вимовлення слів чи публікації відомостей, що не відповідають дійсності, які порочать честь, гідність та ділову репутацію потерпілого. Законодавство окремих держав розрізняє дифамацію в писемній формі (наклеп) і в усній формі (лихослів'я або обмовляння).

громадянину. Однак в науці цивільного права зустрічається думка про їх належність і юридичній особі.

З метою дефініції категорії честь, дослідник І. Екштейн розглядає її, з одного боку, як визнання і повагу особистості (зовнішня честь), з іншого – як думка, що визначає характер особи (внутрішня честь). З метою дефініції категорії честь, дослідник І. Екштейн розглядає її, з одного боку, як визнання і повагу особистості (зовнішня честь), з іншого – як думка, що визначає характер особи (внутрішня честь) [23, с. 315].

Відповідно до ст. 297 ЦК України кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими.

Сучасне розуміння честі, гідності, ділової репутації є уособленням історично обумовлених підходів законодавства різних епох, в тому числі законодавства радянських часів та зарубіжних країн, які розвинуті й удосконалені з огляду на нові соціальні і моральні умови розвитку особистих немайнових прав у незалежній Україні. Доказом цього слугує також судова практика, бо за умов сучасного розвитку цивільного права захист честі, гідності, ділової репутації стає одним із найбільш поширених серед звернень в судові органи, що пояснюється зростанням самосвідомості особистості у демократичному суспільстві [73, с. 251]

І.В. Саприкіна розглядає честь як особисте немайнове благо, яке є позитивною соціальною інформацією про особу, яка ґрунтується на уявленнях про добро і зло, усталених у суспільстві, й усвідомлюється самою особою, та водночас є сукупністю найвищих морально-етичних принципів особистості, і благом, яке дає право на повагу, пошану й визнання людини у суспільстві. Гідність – це особисте немайнове благо, яке є інформацією про цінність кожної особи, яка визнана в суспільстві. Ділова репутація – це інформація, яка набула рис суспільного знання про досягнення тої чи іншої особи, вона ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності особи, й пов'язується у сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної

або юридичної особи. Запропоновані автором визначення дозволяють підкреслити загальновизнані ознаки цих понять, значна частка змісту яких лежить у площині не права, а моралі [63, с. 5–6.]

За словами З.Б. Хавжокової, якщо уявлення про гідність особистості виходить з принципу рівності всіх людей у моральному відношенні та їх самооцінки, то поняття честі, навпаки диференційовано оцінює людей, що тим чи іншим чином знаходить відображення в їх репутації, а поняття репутації у відомому сенсі збігається з поняттям честі у її зовнішньому, об'єктивному значенні. У той час як честь і гідність притаманні кожній людині від народження, ділова репутація в момент появи громадянина на світ або створення організації як нематеріальне благо ще не існує, оскільки відсутня формуюча її діяльність, тому, на відміну від честі й гідності, позитивна ділова репутація не презюмується [74, с. 180].

Репутація, за словами Р.О. Стефанчука, є усталеною оцінкою фізичної чи юридичної особи у будь-якій сфері професійної чи іншої суспільно-корисної діяльності, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно-значимі діяння, що відома оточуючим, і в силу цього відображена в суспільній свідомості як думка про особу з точки зору моралі даного суспільства чи соціальної групи [70, с. 451].

Але поняття репутації та ділової репутації не співпадають, оскільки репутація є загальною суспільною оцінкою про соціальні якості особи, а ділова репутація має конкретний напрям оцінювання якостей особи у сфері суспільної діяльності.

Як можна визначити ділову репутацію? На думку М.Н. Малєїної, «ділову репутацію можна визначити як набір якостей і оцінок, з якими їх носій асоціюється в очах своїх контрагентів, клієнтів, споживачів, колег по роботі, шанувальників (для шоу-бізнесу) і персоніфікується серед інших професіоналів в цій галузі діяльності [22, с. 101-102].

Відповідно до п. 4 постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб - підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин.

Таким чином, якщо честь передбачає суспільну оцінку особистісних якостей громадянина, то ділова репутація - це суспільна оцінка ділових і професійних якостей конкретної особи. Її обмеження в окремих випадках може призвести до серйозних втрат, зокрема, в разі поширення неправдивих ганебних відомостей про публічну особу.

Громадянин, щодо якого поширені відомості, що порочать його честь, гідність чи ділову репутацію, вправі поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування збитків та моральної шкоди, заподіяної їх поширенням (ст. 280 ЦК України). Як видно з даної норми, компенсація моральної шкоди є одним з основних способів захисту честі, гідності та ділової репутації від дифамаційного делікту поряд із спростуванням відомостей, які не відповідають дійсності. Тому на практиці вимога про захист честі, гідності та ділової репутації, як правило, супроводжується вимогою про компенсацію моральної шкоди.

Компенсація моральної шкоди, як спосіб захисту честі, гідності та ділової репутації, має низку особливостей. Будучи способом захисту цивільних прав, компенсація моральної шкоди одночасно виступає формою цивільно-правової відповідальності. За загальним правилом, відповідальність настає за наявності наступних чотирьох умов: завдання шкоди, протиправна поведінка заподіювача шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, вина заподіювача шкоди. У разі, коли шкода заподіяна поширенням відомостей, які ганьблять честь, гідність та ділову репутацію, презюмується наявність у потерпілого моральної шкоди, заподіяної їх поширенням. Це обумовлено тим, що честь, гідність і ділова репутація являють собою певну оцінку особистісних, ділових, професійних якостей.

Відповідно до п. 1 постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 суди при вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку.

Прикладом відшкодування моральної шкоди може бути справа, розглянута Тернопільським міськрайонним судом 25.11.2015 Справа №607/15231/15ц. Так, позивач ОСОБА_1 звернувся в суд із позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Агенція «Тернопіль-Медія» про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди в розмірі 1грн.

Позивач в обґрунтування своїх позовних вимог посилається на те, що в номері 27 (763) за 22-28.07.2015р. друкованого засобу масової

інформації «ОСОБА_2 газета» засновником і видавцем якої є товариство з обмеженою відповідальністю «Агенція «Тернопіль - Медія», опубліковано статтю під назвою «Власник магазину «Універсальний», депутат ОСОБА_3 захопив приміщення ОСОБА_2 громади й не хоче платити оренду». З метою спростування недостовірної інформації, він, 24.07.2015р., письмово звернувся в редакцію газети з вимогою спростувати недостовірну інформацію та опублікувати його відповідь на згадану статтю. В газеті за 29.07-04.08.2015р. під номером 28 (764) відповідач, не навівши свого спростування, опублікував лише його відповідь. Крім того, в спецвипуску «Нової ОСОБА_2 газети» №30а (766а) від 14.08.2015р. опубліковано статтю під назвою «ОСОБА_3 прагне влади, аби покрити свої борги?». З метою спростування недостовірної інформації, він 21.08.2015р. подав відповідачу листа з вимогою визнати недостовірною та опублікувати в місячний термін на такій же шпальті, тим самим шрифтом та таким же тиражем повідомлення із зазначенням редакційного спростування недостовірної інформації та його відповіді. Натомість, відповідач, в спецвипуску «Нової ОСОБА_2 газети» за номером 31 (767а) від 24.08.2015р. не навівши свого спростування, опублікував лише його відповідь. Вважає, що своїми діями по поширенню в друкованому засобі масової інформації «НОВА ОСОБА_2 газета» недостовірної інформації, відповідач порушив його особисті немайнові права, які підлягають захисту в судовому порядку.

Позивач та його представник ОСОБА_4 в судові засідання не з'явилися, однак представником подано суду письмову заяву з проханням слухати справу без їх участі, позов підтримує, щодо заочного розгляду справи не заперечує.

Відповідач у судові засідання не з'явився і про причини неявки суд не повідомив, хоча судом приймалися необхідні міри для належного його повідомлення про день, час та місце розгляду справи.

Згідно ч.1 ст. 224 ЦПК України, у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів.

За даних обставин, суд вважає за можливе проводити розгляд справи без участі відповідача з постановленням заочного рішення, оскільки в матеріалах справи є достатньо доказів про права, обов'язки та фактичні взаємовідносини сторін.

Дослідивши матеріали цивільної справи, судом встановлено наступне.

В номері 27 (763) за 22-28.07.2015р. друкованого засобу масової інформації «ОСОБА_2 газета» засновником і видавцем якої є Товариство з обмеженою відповідальністю «Агенція «Тернопіль - Медія», опубліковано статтю під назвою «Власник магазину «Універсальний», депутат ОСОБА_3 захопив приміщення тернопільської громади й не хоче платити оренду».

З метою спростування недостовірної інформації, ОСОБА_1 24.07.2015р. письмово звернувся в редакцію газети з вимогою спростувати недостовірну інформацію та опублікувати його відповідь.

В газеті за 29.07-04.08.2015р. під номером 28 (764) відповідач опублікував відповідь позивача ОСОБА_1.

В спецвипуску «Нової ОСОБА_2 газети» №30а (766а) від 14.08.2015р. опубліковано статтю під назвою «ОСОБА_3 прагне влади, аби покрити свої борги?».

З метою спростування недостовірної інформації, ОСОБА_1, 21.08.2015р., подав відповідачу листа з вимогою визнати недостовірною та опублікувати в місячний термін на такій же шпальті, тим самим шрифтом та таким же тиражем (80 000 прим.) повідомлення із

зазначенням редакційного спростування недостовірної інформації та його відповіді.

Однак, відповідач, в спецвипуску «Нової ОСОБА_2 газети» за номером 31 (767а) від 24.08.2015р. опублікував лише відповідь ОСОБА_1, не спростувавши недостовірної інформації.

Згідно ч. 1 статті 11 ЦПК України, суд розглядає цивільні справи в межах заявлених позовних вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Відповідно до ч. 1 статті 60 ЦПК України, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених статтею 61 цього Кодексу.

Статтею 212 ЦПК визначено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Оцінивши належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок зібраних по справі доказів у їх сукупності, суд прийшов до переконання про доведеність позовних вимог.

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у п.27 Постанови «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року №1, способами захисну гідності, честі чи ділової репутації від поширення недостовірної інформації можуть бути, крім права на відповідь та спростування недостовірної інформації, також і вимоги про відшкодування збитків та моральної шкоди, заподіяної такими порушеннями як фізичній, так і юридичній особі.

Конституцією України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34).

Разом з тим відповідно до статті 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

У відповідності до ст.ст.297, 299 Цивільного кодексу України, кожен має право на повагу до його гідності, честі, та на недоторканість своєї ділової репутації.

Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності, честі та ділової репутації.

Відповідно до ст.276 Цивільного кодексу України, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

Відповідно до ст.23 Цивільного кодексу України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає, зокрема у приниженні честі та гідності, а також ділової репутації фізичної особи.

Аналізуючи досліджені судом докази в їх сукупності суд вважає, що відповідачем принижено честь та гідність позивача без належного на те підтвердження, а тому позов підлягає до задоволення, шляхом стягнення з відповідача на користь позивача моральної шкоди в розмірі 1 грн [59].

Ще однією особливістю компенсації моральної шкоди при захисті честі, гідності та ділової репутації є те, що у справах даної категорії компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини заподіювача шкоди. Тобто в даному випадку вина заподіювача не входить до предмету доказування.

Вирішуючи питання про відшкодування моральної шкоди, судам необхідно враховувати роз'яснення, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (зі змінами).

Крім того, при визначенні розміру моральної шкоди судам слід виходити із засад справедливості, добросовісності та розумності. При цьому визначений розмір грошового відшкодування має бути співмірний із заподіяною шкодою і не повинен призводити до припинення діяльності засобів масової інформації чи іншого обмеження свободи їх діяльності.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи, тому вимога про відшкодування моральної шкоди може бути заявлена самостійно, якщо, наприклад, редакція засобу масової інформації добровільно опублікувала спростування, яке задовольняє позивача. Ця обставина повинна враховуватися судом при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди.

Визначаючи розмір судового збору за вимогу про відшкодування моральної шкоди, судам слід враховувати, що вона оплачується окремо від інших заявлених вимог, а розмір судового збору визначено відповідним законодавством і обмеження його максимального розміру не встановлено.

Ділова репутація, як зазначалось вище є суспільною оцінкою ділових і професійних якостей фізичної або юридичної особи позитивного змісту. Якщо поширені відомості, применшують ділову репутацію громадянина, то, як правило, тут не виникає жодних складнощів при її захисті. Громадянин має право звернутися до суду з позовом про спростування цих відомостей, а також про стягнення збитків і компенсацію моральної шкоди.

Інша річ, коли йдеться про порушення ділової репутації юридичної особи. Питання про її захист - одне з найбільш спірних в науці цивільного права. Дискусія, в основному, обумовлена двома проблемами: чи може юридична особа відчувати моральну шкоду в сенсі ст. 23 ЦК України і чи можливе застосування поняття «репутаційна шкода» в разі приниження ділової репутації юридичної особи. Однозначна позиція з цих питань не вироблена ні в теорії, ні в правозастосовчій практиці.

Однак звернення до практики Європейського Суду з прав людини, правова позиція якого, виражена в його постановках і стосується питань тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод та протоколів до неї дозволила по-новому поглянути на цю проблему. Зокрема, в постанові від 28.07.1999 р по справі компанії «Імобільяре Саффі» проти Італії »Європейський Суд з прав людини зазначив, що не потрібно у всіх випадках ухилятися від можливості відшкодування моральної шкоди, на який посилаються юридичні особи - все залежить від конкретних обставин справи. Однак звернення до практики Європейського Суду з прав людини, правова позиція якого, виражена в його постановках і стосується питань тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод та протоколів до неї дозволило по-новому поглянути на цю проблему. Зокрема, в постанові від 28.07.1999 р по справі компанії «Імобільяре Саффі» проти Італії »Європейський Суд з прав людини зазначив, що не

потрібно у всіх випадках ухилятися від можливості відшкодування моральної шкоди, на який посилаються юридичні особи - все залежить від конкретних обставин справи.

В іншій справі «Компанії Комінгерсоль С.А. проти Португалії» в рішенні від 06.04.2000 р. Суд прийшов до висновку про те, що суд не може виключити можливість присудження комерційній компанії компенсації за нематеріальні збитки, які «можуть включати види вимог, які є в більшій чи меншій мірі «об'єктивними» або «суб'єктивними». Серед них необхідно взяти до уваги репутацію компанії, невизначеність в плануванні рішень, перешкоди в управлінні компанією (для яких не існує чіткого методу підрахунку) і, нарешті, хоча і в меншій мірі, занепокоєння і незручності, заподіяні керівництву компанії».

Таким чином, висновки Європейського Суду з прав людини фактично означають, що потерпілою стороною у справі компенсації моральної шкоди може бути як фізична, так і юридична особа.

Викладене вище не залишає сумнівів в необхідності захисту ділової репутації юридичної особи шляхом компенсації немайнової шкоди в разі поширення компрометуючих відомостей. Ю.А. Тарасенко зазначає, ділова репутація є єдиним об'єктом правового захисту, має єдину - нематеріальну - природу, який не може набувати якостей, йому невластивих, лише тому, що його суб'єктом є не громадянин, а юридична особа [20, с. 904].

У науці цивільного права в залежності від порушеного блага шкода диференціюється на майнову і немайнову. Під шкодою немайною розуміються фізичні і (або) моральні страждання, заподіяні діями, що порушують особисті немайнові права або посягають на належні громадянину інші нематеріальні блага, а також у випадках, передбачених законом.

Стосовно до юридичної особи немайнова шкода, як впливає з рішення Європейського Суду з прав людини від 6 квітня 2000 р справі

«Компанії Комінгерсоль С.А. проти Португалії», може бути заподіяна не тільки применшенням ділової репутації, а й тим, що в результаті протиправних дій настала невизначеність в плануванні господарської діяльності фірми, встановилися перешкоди в управлінні компанією і, як наслідок, виникло занепокоєння і незручності для членів керівництва компанії.

Отже, честь це суспільна оцінка особистості, заснована на позитивній характеристиці її якостей; гідність - позитивна оцінка власної особистості; ділова репутація - суспільна оцінка ділових і професійних якостей фізичної або юридичної особи позитивного змісту. Одним з основних способів захисту честі, гідності та ділової репутації є компенсація моральної шкоди, що володіє рядом особливостей:

- 1) наклепницьке поширення відомостей презюмує наявність у потерпілого моральної шкоди, заподіяної їх поширенням;
- 2) компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини заподіювача шкоди.

3.3. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту права на свободу і особисту недоторканність

В даний час на окрему увагу заслуговує питання про компенсацію немайнової (моральної) шкоди, завданої громадянину в результаті незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд.

В умовах становлення України як правової держави та формування громадянського суспільства дедалі актуальнішим стає питання про відповідальність державних органів перед громадянином. Нерідко суттєву шкоду завдають рішення, дії чи бездіяльність установ,

покликаних охороняти права і свободи громадян. Передусім це органи досудового розслідування, прокуратура, суд [34, с. 63].

Важливим заходом захисту права на свободу і особисту недоторканність від свавілля публічно-правових утворень виступає ст. 29 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Право на компенсацію шкоди, заподіяної внаслідок незаконного кримінального переслідування, проголошено також в п. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з яким кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.¹ Ст. 3 Протоколу № 7 до цієї ж Конвенції наділяє таким правом не тільки незаконно заарештованих на досудових стадіях кримінального процесу, а й жертв судових помилок. Аналогічне правило закріплено в ч. 5 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права, в ч. 1 ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та в інших міжнародних актах.

Право на свободу закріплене у ст. 288 ЦК України, відповідно до якої Фізична особа має право на свободу. Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.

Реалізація права на свободу відбувається при активних діях управомоченої особи та бездіяльності всіх зобов'язаних осіб. Право на свободу передбачає вільне вчинення управомоченою особою активних не заборонених законом дій, а всім іншим - заборону будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу. Функціональне призначення цивільно-правового впливу на суспільні відносини в сфері особистих немайнових відносин складає забезпечення реальності свободи фізичної особи визначати свою поведінку в індивідуальній життєдіяльності на свій розсуд та виключення будь-якого втручання третіх осіб. Суб'єктивне право включає в себе можливість управомоченої особи вимагати від інших осіб утримання від дій, які порушують її право. Особливість реалізації особистих немайнових прав полягає в тому, що законом визначаються не межі реалізації нематеріальних благ управомоченою особою, а встановлюються лише межі вторгнення сторонніх осіб в приватну сферу. Якщо окреслені межі порушуються, допускається примусове застосування заходів по їх відновленню. При встановленні правил поведінки суттєвого значення набувають норми моралі.

Відповідно до ст. 289 ЦК України фізична особа має право на особисту недоторканність. Фізична особа не може бути піддана

катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.

Тілесна недоторканність означає, що особі без її згоди не можна заподіювати тілесні ушкодження, наносити удари, побиття, застосовувати тортури, завдавати будь-яким іншим способом фізичного болю та застосовувати силу, окрім випадків затримання злочинця або у разі перебування інших осіб у стані необхідної оборони. Інший аспект тілесної недоторканності - це проведення медико-біологічних експериментів на людях, які допускаються із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, переваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя, гласності застосування експерименту, повної інформованості і добровільної згоди особи, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування, а також за умови збереження в необхідних випадках лікарської таємниці (ст. 45 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я»).

Іншою складовою права на особисту недоторканність є психічна недоторканність. Порушення психічної недоторканності може бути виражене в примусовому нефізичному впливі на волю і свідомість людини шляхом погрози, гіпнозу, спеціальних медичних препаратів. За своєю специфікою психіатрія в усьому світі вважається зоною високого ризику порушення прав людини. Україна не є винятком з цього правила. Основним нормативно-правовим документом в цій сфері є ЗУ «Про психіатричну допомогу».

ЦК України в ст. 1176 регулює питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Так, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності,

незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, передбачених законом.

Якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає.

Фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вирокком суду, що набрав законної сили.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового

розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах.

Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюється законом.

Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених цим Законом, виникає у випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати;

4) закриття справи про адміністративне правопорушення.

Право на відшкодування шкоди, завданої зазначеними у статті 1 Закону оперативно-розшуковими заходами, виникає у випадках, передбачених пунктом 1-1 частини першої цієї статті, або за умови, що

протягом шести місяців після проведення таких заходів не було розпочате кримінальне провадження за результатами цих заходів.

Відповідно до ч. ч. 5,6 ст. 4 ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя.

Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

Отже, компенсація немайнової (моральної) шкоди виступає одним з основних способів захисту права громадян на свободу та особисту недоторканність

Закріплення такого обов'язку не випадкове. Незаконне позбавлення волі, поряд із заподіянням шкоди життю або здоров'ю, є одним з найбільш серйозних правопорушень, оскільки право на свободу є досить об'ємною правомочністю. Воно включає в себе комплекс конкретних прав і свобод, що реалізуються в сферах особистої (свобода вибору місця перебування і проживання, пересування, дій, недоторканність особистого життя і житла); політичної (свобода думки, слова); професійно-економічної (свобода праці); духовно-культурної (свобода творчості, совісті) життєдіяльності людини.

З огляду на соціальну значимість цього особистого немайнового права, не викликає сумніву виникнення у особи немайнової шкоди в разі

його порушення. А.П. Кірчак слушно зауважує, що владні прояви держави, в зазначених вище випадках, є джерелом заподіяння фізичних і моральних страждань. Стрес, викликаний притягненням до кримінальної відповідальності, винесенням обвинувального вироку, може привести до інфаркту, неврологічних захворювань [35, с. 38]. Більш того, факт незаконного позбавлення волі вже сам по собі є свідченням заподіяння громадянину моральних страждань. З цього виходить і судова практика.

Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом.

Розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством.

Відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом.

Позивач ОСОБА_5 звернувся в суд з позовом до відповідачів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Тернопільській області, Державної казначейської служби України, Головного управління Національної поліції в Тернопільській області, Головного управління державної казначейської служби в Тернопільській області, Чортківського районного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України в Тернопільській області про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконним рішенням та діями органу досудового розслідування. В обґрунтування своїх вимог вказує на те, що 13.03.2015 року він звернувся до Чортківського районного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України в Тернопільській області із заявою про вчинення відносно нього кримінального правопорушення,

передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України, а саме, заволодіння його транспортним засобом марки «Subaru», модель «Impreza 1.6 LX», державний номерний знак НОМЕР_1, 2003 року випуску та того ж дня вищевказані відомості внесено до ЄРДР, розпочато досудове розслідування у кримінальному провадженні № 12015210000126. 24 березня 2015 року слідчим СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчуком Р., проведено огляд місця події по вул. Микулинецька, 46 в м. Тернополі Тернопільської області, в ході якого було вилучено автомобіль належний позивачу ОСОБА_5 та поміщено його на територію Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області. Постановою слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчука Р. від 25 березня 2015 року автомобіль визнано речовим доказом у кримінальному провадженні. Ухвалою слідчого судді Чортківського районного суду Тернопільської області від 25 березня 2015 року клопотання слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчука Р, погодженого прокурором прокуратури Чортківського району Тернопільської області Цаплапом Я.П., про арешт майна задоволено. Накладено арешт на автомобіль, ключі до системи запалювання двигуна та свідоцтво про державну реєстрацію зазначеного транспортного засобу. Постановою слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчука Р. від 31 липня 2015 року кримінальне провадження закрито у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення. У даній постанові слідчим вирішено повернути автомобіль належний на праві власності позивачу ОСОБА_5, ключі від запалювання двигуна та свідоцтво державну реєстрацію даного транспортного засобу ОСОБА_9, та цього ж дня дані речі передані останньому. 19 серпня 2015 року вищевказану постанову слідчого про закриття кримінального провадження скасовано прокурором прокуратури Чортківського району Тернопільської області Лазенгою О. як незаконну. Ухвалою

апеляційного суду Тернопільської області від 17 вересня 2015 року скасовано вищевказану ухвалу слідчого судді від 25 березня 2015 року про накладення арешту на майно і відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про арешт майна. Ухвалою слідчого судді Чортківського районного суду Тернопільської області від 12 жовтня 2015 року зобов'язано слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області, який здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні повернути позивачу ОСОБА_5 автомобіль, ключі до системи запалювання двигуна автомобіля та свідоцтво про державну реєстрацію зазначеного транспортного засобу. Відповідач УМВС України в Тернопільській області не повернув позивачу ОСОБА_5 вищевказане майно, оскільки воно ним було втрачено, шляхом передачі його ОСОБА_9, та не відшкодував його вартості. Відтак, вказані дії та рішення відповідача УМВС України в Тернопільській стали наслідком втрати автомобіля як речового доказу у кримінальному провадженні, чим завдали матеріальної шкоди позивачу ОСОБА_5, яка підлягає відшкодуванню останньому за рахунок коштів з Державного бюджету України. Крім того, вказує, що йому завдано моральної шкоди, що полягає у моральних стражданнях внаслідок втрати належного йому на праві власності його майна, інших втратах немайнового характеру, порушенні життєвих зв'язків з близьким для нього особами, оскільки він є активною людиною, в побуті використовував постійно автомобіль для задоволення своїх повсякденних потреб, а через його відсутність відбулись зміни в його життєвих стосунках з близькими для нього особами, він не зміг продовжувати здійснювати підприємницьку діяльність, що погіршило його життєвий стан, для відновлення якого необхідно буде докласти значних зусиль.

У зв'язку з наведеним, позивач просить суд стягнути з Державного бюджету України шляхом списання з відповідного казначейського

рахунку на користь позивача грошових коштів в сумі 220570 гривень у рахунок відшкодування матеріальної шкоди та 200000 гривень у рахунок відшкодування моральної шкоди, завданої неправомірним рішенням та діями органу досудового розслідування.

В судовому засіданні представник позивача ОСОБА_1, позовні вимоги підтримав у повному обсязі та просить стягнути з відповідача заподіяну йому матеріальну та моральну шкоду у розмірах, вказаних у позовній заяві.

Представник відповідачів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Тернопільській області, Головного управління Національної поліції в Тернопільській області Сліворський О.Ю. проти позову заперечив та подав суду письмові заперечення, з яких слідує, що Чортківське РВ УМВС України в Тернопільській області є окремою юридичною особою, має власний рахунок в Державній казначейській службі. З урахуванням зазначеного, УМВС України в Тернопільській області, Головне управління Національної поліції в Тернопільській області не можуть виступати по даній справі відповідачами.

Представник відповідача Головного управління державної казначейської служби в Тернопільській області Вуїв С.В. проти позову заперечила та подала суду письмові заперечення, в яких посилається на те, що з позову не вбачається, що майно, яке є предметом спору, було втрачене органом розслідування, оскільки, на момент передачі майна, згідно постанови про закриття кримінального провадження від 31.07.2015 року ОСОБА_9, майно не перебувало під арештом, відповідно до ухвали слідчого судді Чортківського районного суду від 17.06.2015 року № 608/1153/15-к. Також, позивачем не надав жодного доказу та не довів, що існує причинно-наслідковий зв'язок між моральними стражданнями та діями відповідача, не доведено, що саме дії відповідачів призвели до заподіяння моральних страждань позивача.

Представник відповідача що Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області є Савчук Р.В. проти позову заперечив та суду пояснив, що позивачем не доведено підстав для відшкодування шкоди.

Свідок ОСОБА_9 в судовому засіданні пояснив, що автомобіль марки «Subaru», модель «Impreza 1.6 LX», державний номерний знак НОМЕР_1, 2003 року випуску був вилучений під час огляду місця події в м. Тернополі та слідчий Чортківського РВ УМВСУ в Тернопільській області Савчук Р.В. повернув йому транспортний засіб після закриття кримінального провадження. Також, вказав, що автомобіль йому належить на підставі генеральної довіреності, яку йому надав ОСОБА_11. Він вважає, що він придбав цей транспортний засіб та не знав, що його потрібно перереєструвати в органах ДАІ МРЕВ. На даний час вказаний транспортний засіб знаходиться у нього вдома у розкомплектованому стані, оскільки він його розібрав на запчастини.

Свідок ОСОБА_11 в судовому засіданні пояснив, що автомобіль він придбав у ОСОБА_5 на підставі довіреності та потім продав ОСОБА_9 за довіреністю. Автомобіль в органах ДАІ він на своє ім'я він не перереєстрував, оскільки він не знав про такі вимоги закону.

Свідки ОСОБА_12 та ОСОБА_13 в судовому засіданні пояснили, що автомобіль ОСОБА_11 придбав у ОСОБА_5 та потім продав ОСОБА_9, на підставі яких саме документів було здійснено договір купівлі-продажу ім невідомо.

Дослідивши та оцінивши докази по справі, суд приходять до висновку, що позов підлягає до задоволення з наступних підстав:

Судом встановлено, що 24 березня 2015 року слідчим СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчуком Р.В. було вилучено автомобіль марки «Subaru», модель «Impreza 1.6 LX», державний номерний знак НОМЕР_1, 2003 року випуску, належний ОСОБА_5 та поміщено його на територію Чортківського РВ УМВС

України в Тернопільській області, про що вказано у протоколі огляду місця події.

25 березня 2015 року вказаний автомобіль визнано речовим доказом у кримінальному провадженні відповідно до постанови слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчука Р.В.

25 березня 2015 року ухвалою слідчого судді Чортківського районного суду Тернопільської області накладено арешт на автомобіль марки «Subaru», модель «Impreza 1.6 LX», державний номерний знак НОМЕР_1, 2003 року випуску, ключі до системи запалювання двигуна та свідоцтво про державну реєстрацію зазначеного транспортного засобу.

Відповідно до постанови слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області Савчука Р.В. від 31 липня 2015 року кримінальне провадження № 12015210190000126 від 13.03.2015 року за ч. 1 ст. 190 КК України закрито у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення. У даній постанові слідчим вирішено повернути належний на праві власності позивачу ОСОБА_5 автомобіль, ключі від запалювання двигуна та свідоцтво державну реєстрацію даного транспортного засобу ОСОБА_9

Згідно розписки ОСОБА_9, наданої слідчому Чортківського РВ УМВСУ в Тернопільській області, йому передано даний транспортний засіб, ключі від запалювання двигуна та свідоцтво державну реєстрацію даного транспортного засобу. Проте, дана розписка не містить дати її написання.

19 серпня 2015 року вищевказану постанову слідчого про закриття кримінального провадження скасовано прокурором прокуратури Чортківського району Тернопільської області Лазенгою О. як незаконну, як вбачається з постанови про скасування постанови слідчого про закриття кримінального провадження від 19.08.2015 року.

Згідно ухвали Апеляційного суду Тернопільської області від 17 вересня 2015 року, ухвалу слідчого судді Чортківського районного суду від 25.03.2015 року про накладення арешту на майно - скасовано.

Відповідно до ухвали слідчого судді Чортківського районного суду Тернопільської області від 12 жовтня 2015 року було зобов'язано слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України в Тернопільській області, який здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні повернути позивачу ОСОБА_5 автомобіль, ключі до системи запалювання двигуна автомобіля та свідоцтво про державну реєстрацію зазначеного транспортного засобу.

Згідно постанови старшого слідчого СВ Чортківського РВ УМВС України у Тернопільській області Яриш М.І. від 05.11.2015 року, ОСОБА_5 було відмовлено у задоволенні клопотання про відшкодування втрачених у кримінальному провадженні речових доказів з тих мотивів, що із заявою про відшкодування шкоди слід звертатись в суд.

Як вбачається з висновку експерта № 117/16-22 від 12.02.2016 року, середня ринкова вартість транспортного засобу марки «Subaru», модель «Impreza 1.6 LX», 2003 року випуску складає 183501,00 грн.

Відповідно до ч.1 ст. 1176 ЦК України

Статтею 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян.

У відповідності до ст. 3 у наведених в статті 1 цього Закону випадках громадянинові відшкодовується моральна шкода.

Відповідно до статті 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Відповідно до статті 1 протоколу 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, норми якої є частиною національного законодавства, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

... Таким чином, незаконними діями органу досудового розслідування, що полягають у неповерненні позивачу належного позивачу ОСОБА_5 на праві власності майна, що було вилучене органами досудового розслідування, та неможливості повернення даного майна в натурі позивачу було завдано матеріальної шкоди, яка відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету.

За вищенаведених обставин суд приходить до переконання, що позовні вимоги про відшкодування матеріальної шкоди підлягають до часткового задоволення на суму вартості автомобіля на момент прийняття рішення про відшкодування шкоди, а саме на суму 183501 грн. 00 коп.

Суд вважає, що представниками відповідачів не надано належних та допустимих доказів, що органом досудового розслідування не завдано позивачу матеріальної шкоди внаслідок неповернення належного позивачу на праві власності майна та порушення його права власності.

Вирішуючи вимоги про відшкодування моральної шкоди, суд виходить з наступного.

Відповідно ст.1167 ЦК України моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт.

Відповідно до ч.2 ст.13 вищевказаного Закону розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством.

Суд вважає, що внаслідок незаконних дій органу досудового розслідування відносно позивача ОСОБА_5 було порушено права власності позивача, чим завдано моральної шкоди, що полягає у втратах психологічного характеру, що полягають у душевних стражданнях внаслідок втрати належного йому майна та неможливості подальшого користування транспортним засобом, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя, позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, щота на думку суду, дії органу досудового розслідування перебувають у причинному зв'язку із завданням моральної шкоди позивачу.

Вирішуючи питання про розмір шкоди суд враховує характер та обсяг душевних страждань, характер немайнових втрат внаслідок неможливості відновлення порушеного права власності, виходить вимог розумності і справедливості та приходять до висновку, що позов підлягає до часткового задоволення в частині відшкодування моральної шкоди в користь позивачана суму 20000 грн. 00 коп.

Інших належних та допустимих доказів на спростування заподіяння моральної шкоди позивачу та розміру завданої шкоди сторонами в судове засіданні подано не було та судом не здобуто.

Враховуючи вищенаведене, суд вважає, що в даному випадку порушені права позивача відповідачами, які підлягають захисту, а позов до задоволення, шляхом стягнення з Державної казначейської служби України за рахунок коштів Державного бюджету України шляхом списання коштів з єдиного казначейського рахунку на користь ОСОБА_5 грошові кошти в сумі 183501 (сто вісімдесят три тисячі п'ятсот одну) грн. 00 коп. у рахунок відшкодування матеріальної шкоди та 20000 (двадцять тисяч) грн. у рахунок відшкодування моральної шкоди. Позов задоволено частково [60].

На необхідність компенсації моральної шкоди, завданої громадянинуві публічно-правовими утвореннями при здійсненні правоохоронної діяльності або правосуддя, вказує і Європейський Суд з прав людини, мотивуючи свою позицію тим, що завдані таким правопорушенням душевні страждання не можуть бути компенсовані простим встановленням факту порушення. Тому потерпілий має право на справедливу компенсацію моральної шкоди.

Саме справедлива компенсація, а не відшкодування майнової шкоди, дозволяє найбільшою мірою згладити негативні наслідки незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд, незаконного притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді адміністративного арешту. Це стає можливим завдяки передбаченому порядку визначення розміру компенсації немайнової (моральної) шкоди. Керуючись встановленими критеріями, суд в кожному конкретному випадку оцінює моральні і фізичні страждання з урахуванням фактичних обставин справи, при яких була заподіяна

шкода, і стягує суму грошової компенсації, еквівалентну заподіяній шкоді.

У тому випадку, якщо засуджений повністю відбув покарання, а в подальшому при перегляді обвинувального нововиявленими обставинами буде виявлена помилка і його дії перекваліфікують на менш тяжке обвинувачення або з обвинувачення виключать частина епізодів або кваліфікуючих ознак, що тягнуть за собою зменшення відповідальності, то тут, безумовно, матиме місце порушення права на свободу. Відповідно наявність моральних страждань, завданих таким порушенням, є очевидною.

Необґрунтована кваліфікація злочину за статтею закону, яка передбачає більш тяжке покарання, тягне як публічну дискредитацію, так і применшення почуття власної гідності, наслідком яких є немайнава (моральна) шкода. Тому в цих випадках громадянин теж відчуває моральні страждання. Отже, такі дії правоохоронних органів і суду також повинні розглядатися в якості незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд, оскільки, незважаючи на визнання особи винною у вчиненні злочину меншої тяжкості, її причетність до злочину більшої тяжкості не знаходить свого підтвердження. Тому особа повинна мати право на відновлення своїх прав і свобод в тій частині, в якій вона була незаконно піддана кримінальному переслідуванню.

Отже, громадянин, що піддався незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд, незаконного притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді адміністративного арешту має право на компенсацію немайнової (моральної) шкоди при наявності процесуального акту, що підтверджує його невинуватість у вчиненні злочину або правопорушення.

Визначити відповідальність за таку шкоду в якійсь конкретній грошовій сумі неможливо, оскільки, по-перше, кожна справа має свої особливості, по-друге, повинно зберігатися компенсаційне призначення інституту відшкодування моральної шкоди. Звичайно, не може бути мови про еквівалент відшкодування, оскільки виміряти розмір, глибину, силу людського болю неможливо. Але розмір такого відшкодування не повинен бути настільки малим, щоб вона втратила своє дійсне призначення, чи настільки великим, щоб призводив до безпідставного збагачення потерпілої особи.

Як свідчить практика, визначаючи розмір відшкодування, суддя має кілька варіантів:

1. Взяти за основу суму, яку заявляє позивач. Суд може змінити суму або залишити такою, якою просить позивач. Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви. В іншому разі, як свідчить практика, рішення може бути скасовано в частині відшкодування моральної шкоди з причини невмотивованості визначення її розміру.

2. Призначити судово-психологічну експертизу. Порядок призначення та проведення судово-психологічної експертизи регулюється наказом Мін'юсту «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз» від 8.10.98 р. Відповідно до п. 152 цієї інструкції експертові можна поставити такі запитання: а) чи є ситуація, що досліджується в справі, психотравмувальною для певної особи? Якщо так, то чи страждала ця особа (чи зазнала вона моральної шкоди)? б) який можливий розмір грошової компенсації за завдані страждання (моральну шкоду)? Експерт, як свідчить досвід, оцінює розмір моральної шкоди в сумі, що дорівнює певній кількості мінімальних заробітних плат залежно від різноманітних чинників, які зазначені в ч. 3 ст. 23 ЦК України.

3. Визначити розмір відшкодування моральної шкоди самотійно. Звичайно, при визначенні розміру моральної шкоди слід урахувати велику кількість різноманітних факторів, зокрема ті, що наведені у ст. 23 ЦК України [40, с. 125-126].

Висновки до Розділу 3

Особисті немайнові права можуть цивільним правом захищатися, але не регулюватися, оскільки в їх непорушеному стані координаційно-забезпечувальний вплив регулятивної функції на особисті немайнові відносини неможливий. І лише в разі порушення немайнових прав виникає цивільне охоронне правовідношення, в рамках якого реалізується суб'єктивне право на захист цих благ.

Компенсація моральної шкоди, як спосіб захисту честі, гідності та ділової репутації, має низку особливостей. Будучи способом захисту цивільних прав, компенсація моральної шкоди одночасно виступає формою цивільно-правової відповідальності. За загальним правилом, відповідальність настає за наявності наступних чотирьох умов: завдання шкоди, протиправна поведінка заподіювача шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, вина заподіювача шкоди. У разі, коли шкода заподіяна поширенням відомостей, які ганьблять честь, гідність та ділову репутацію, презюмується наявність у потерпілого моральної шкоди, заподіяної їх поширенням. Це обумовлено тим, що честь, гідність і ділова репутація являють собою певну оцінку особистісних, ділових, професійних якостей.

Моральною шкодою при порушенні прав на особисту свободу і недоторканість визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

ВИСНОВКИ

В результаті написання дипломної роботи на тему: «Відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав фізичної особи» автором зроблено наступні висновки:

1. Законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

2. У науці цивільного права виділяють наступні теорії розуміння сутності особистих немайнових прав: скептичну, консервативну, класичну, моністичну, реформаторську.

3. Особисте немайнове право – це суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних, духовних, моральних, культурних, соціальних та інших нематеріальних потреб і об'єктом якого є немайнове благо.

4. Ознаками особистих немайнових прав є:

а) відсутність економічної цінності, економічного змісту, що передбачає неможливість звернення стягнення на об'єкт особистого права, а також неможливість визначення грошового еквіваленту, що дорівнював би моральній шкоді, заподіяній внаслідок порушення цього права;

б) невідчужуваність від особи їх володільця, що унеможлиблює їх передачу іншій особі;

в) виникнення із настанням певної події (народження);

г) неможливість їх припинення впродовж життя особи, внаслідок їх органічного зв'язку з особистістю суб'єкта;

д) абсолютний характер для особистих прав, що не пов'язані із майновими.

5. Система особистих немайнових прав включає в себе як універсальні особисті немайнові права, так і окремі особисті немайнові права, якими наділені лише окремі фізичні особи, внаслідок виконання ними певних діянь (поведінки).

6. Компенсація моральної шкоди є одним з найбільш ефективних способів захисту особистих немайнових прав і нематеріальних благ. Будучи одним із способів захисту цивільних прав, вона є мірою цивільно-правової відповідальності, що має на меті компенсацію втрат, понесених в результаті порушення особистого немайнового права або нематеріального блага.

7. Моральна шкода являє собою сукупність моральних або фізичних страждань, пережитих через протиправне порушення нематеріальних благ і / або немайнових прав громадянина або інших обставин, що мають для нього особистісний характер

8. Для покладання відповідальності за завдані фізичні або моральні страждання необхідна сукупність загальних умов деліктної відповідальності:

- 1) наявність шкоди (в даному випадку моральної);
- 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і моральною шкодою;
- 4) вина заподіювача шкоди.

9. Компенсацією в юридичній літературі називають дії, що мають на меті врівноважити майнову, або немайнову втрату (применшення) за допомогою сплати потерпілому грошей в такій сумі, яка дозволить потерпілому знехтувати понесеною втратою

10. Розмір компенсації моральної шкоди залежить від фактичних обставин, при яких була заподіяна моральна шкода. Ступінь і характер фізичних і моральних страждань, завданих потерпілому, повинні

прийматися до уваги у взаємозв'язку з індивідуальними особливостями потерпілого.

11. Особисті немайнові права можуть цивільним правом захищатися, але не регулюватися, оскільки в їх непорушеному стані координаційно-забезпечувальний вплив регулятивної функції на особисті немайнові відносини неможливий. І лише в разі порушення немайнових прав виникає цивільне охоронне правовідношення, в рамках якого реалізується суб'єктивне право на захист цих благ.

12. Для захисту немайнових прав використовуються цивільно-правові способи захисту, що представляють матеріально-правові заходи примусу, за допомогою яких здійснюється вплив на порушника цивільних прав і охоронюваних законом інтересів з метою припинення, запобігання, усунення порушення права, його відновлення і (або) компенсації втрат, викликаних порушенням права.

14 Право громадян на захист честі, гідності та ділової репутації є їх конституційним правом, а ділова репутація юридичних осіб - одним з умов їх успішної діяльності

Компенсація моральної шкоди, як спосіб захисту честі, гідності та ділової репутації, має низку особливостей. Будучи способом захисту цивільних прав, компенсація моральної шкоди одночасно виступає формою цивільно-правової відповідальності. За загальним правилом, відповідальність настає за наявності наступних чотирьох умов: завдання шкоди, протиправна поведінка заподіювача шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, вина заподіювача шкоди. У разі, коли шкода заподіяна поширенням відомостей, які ганьблять честь, гідність та ділову репутацію, презюмується наявність у потерпілого моральної шкоди, заподіяної їх поширенням. Це обумовлено тим, що честь, гідність і ділова репутація являють собою певну оцінку особистісних, ділових, професійних якостей.

15. Моральною шкодою при порушенні прав на особисту свободу і недоторканість визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Закон України Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Постанова пленуму Верховного Суду України «Про практику в справах про відшкодування оральної (немайнової) шкоди від 31.03.1995 р. (з наст. змінами) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Постанова пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – 224 с.
10. Басюк В.В. Теоретико-правові та практично-прикладні аспекти правового регулювання особистих немайнових прав в Україні / В.В. Басюк // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського

- університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. - № 7. – С. 195-199. . [Електронний ресурс] // <http://visnyk.iful.edu.ua>
11. Белов, В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части: учебник / В. А. Белов. - М.: АО «ЦентрЮрИнфоР», 2003. – 960 с.
 12. Бобрик В.І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 19 с.
 13. Будякова Т. Индивидуальные способности потерпевшего как критерий степени нравственных и физических страданий / Будякова Т. — Российская юстиция. – 2003. – № 2.
 14. Великомилов Ю.Я. Возмещение (компенсация) морального вреда // [http // www.allpravo.ru/library](http://www.allpravo.ru/library)
 15. Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності / [justinian. com. ua](http://justinian.com.ua)
 16. Владимирова, В. В. Компенсация морального вреда - мера реабилитации потерпевшего в российском уголовном процессе / В. В. Владимирова. — М.: Волтерс Клувер, 2007. – 176 с.
 17. Гора М.А. Класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб / М.А. Гора // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. - № 7. – С. 78-81. [Електронний ресурс] // <http://www.pap.in.ua>
 18. Гориславский К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Донецьк. - 2003. - 18 с.
 19. Гражданское право. Т.1. Учебник. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 2001. – 632 с.
 20. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред. В.А. Белова. - М.: Юрайт-Издат, 2007. – 993 с.
 21. Гражданское право. Часть первая. / За ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. М.: Юристъ, - 1997. – 472 с.

- 22.Гражданское право. Часть первая: Учебник / Отв. ред. В. П. Мозолин, А.И. Масляев.-М.: Юристъ, 2003. – 719 с.
- 23.Гражданское право: учебник. В 4 т. Том I: Общая часть / Отв. ред. Е. А. Суханов. - 3-е изд., перераб.и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.
- 24.Гражданское право. Учебник для вузов. Часть первая / Под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнева- М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 464 с.
- 25.Гупаловська О.Б. Відшкодування моральної шкоди – зобов'язально-правовий засіб захисту права власності / О.Б. Гупаловська // Адвокат. – 2010. - № 8. – С. 16-21.
- 26.Гущин, Д. И. Юридическая ответственность за моральный вред (теоретико-правовой анализ) / Д. И. Гущин. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 166 с.
- 27.Давидова Н.О. Особисті немайнові права / Н.О. Давидова. – К., 2008. – 160 с.
- 28.Дрішлюк А.І. Важливість судової практики при вирішенні спорів про відшкодування шкоди / А. І. Дрішлюк // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М. К. Галянтича. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 8 – 11.
29. Додух О. Практика розгляду справ про захист честі та ділової репутації: основні моменти та тенденції [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://yur-gazeta.com>
30. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д.Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 418 с.
31. Зоріна Ю. Особисті немайнові права людини у рекламі // Право України. – 2004. - № 10. – С. 41-43.
- 32.Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики / А. М. Эрделевский. - 3-е изд., испр. и доп. — М.:Волтерс Клувер, 2004.

- 33.Иоффе О.С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права. // Советское государство и право. – 1986. - № 7. – С. 51-59
- 34.Капля О., Дмитрієв А. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду / О. Капля, А. Дмитрієв // Вісник Академії управління МВС. 2009. №1. – С. 62-68.
- 35.Кирчак, А.П. Специфика конституционности гражданско-правовой ответственности за вред, причиненный при ненадлежащем отправлении правосудия / А. П. Кирчак // Российский судья. - 2004. - № 4. - С. 37-40.
- 36.Клочков, А. В. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Клочков. - Волгоград, 2004. – 20 с.
- 37.Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини // Підприємництво, господарство і право. - 1999. - № 10. – С. 58-60.
- 38.Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України / О. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. - № 84. – С.7-10.
- 39.Красицька Л.В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 19 с.
- 40.Кучер В.О. Особливості відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю службових осіб органів досудового розслідування, прокуратури та суду, за цивільним законодавством / В.О. Кучер // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. - № 2. – С. 118-127.

41. Левківський Б.К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – Київ, 2004. – 22 с.
42. Малеїна, М. Нематеріальні блага і перспективи їх розвитку / М. Малеїна // Закон. -1995.-№ 10. - С. 102-105.
43. Малеїна М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М.: Знание, 1991. – 128 с.
44. Малюга Л.В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві // Часопис Київського університету права. – 2002. - № 3. – С. 45-50
45. Малюга Л.В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2004. – 20 с.
46. Матузов, Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. - Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1987.
47. Мироненко В., Полішко Н. Особливості розміру визначення розміру моральної шкоди / В. Мироненко, Н. Полішко // Нотаріат для вас. – 2012. – № 4. – С. 18-24
48. Мікуліна М. Особисті немайнові права фізичних осіб: мозаїка класифікацій / М. Мікуліна // Право України. – 2011. - № 1. – С. 216-221. [Електронний ресурс] // <http://www.nbuv.gov.ua>
49. Мухамедова Е. Класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві // Підприємництво, господарство і право. – 2008. - № 7. – С. 62-64.
50. Онищенко О.С. Способи відшкодування моральної шкоди / О.С. Онищенко // Юридична наука. – 2015. - № 1. – С. 15-20.

51. Охрана прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект. / Шевченко Я.Н., Кучеренко И.Н., Мусияка В.П., Штефан М.Й. / Отв. ред. Я.Н.Шевченко. – К.: Наукова думка, 1992. – 200 с.
52. Палиюк В.П. Возмещение морального (неимущественного) вреда: Монография. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Палиюк В. П. – К.: Право, 2000.
53. Пешкова О.А. Компенсация морального вреда. Защита и ответственность при причинении вреда нематериальным благам и неимущественным правам / О. А. Пешкова. -М.: Изд-во «Ось-89», 2006.
54. Посикалюк О.О. Захист особистих немайнових прав фізичної особи Європейським судом з прав людини / О.О. Посикалюк [Електронний ресурс]:file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Рабочий%20стол/рос%20дис/Unzap_2008_3_26.pdf
55. Примак В.Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: Монографія / В.Д. Примак. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 432 с.
56. Пунда О. Система немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи у законодавстві України // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 9. – С. 14-17
57. Рабінович П.М. Основні права людини: Загально-теоретична характеристика // Вісник Академії правових наук України. – 1994. - № 2. – С. 22-28.
58. Развитие советского гражданского права на современном этапе. / Н.С.Малеин, В.П.Мозолин и др. – М.: Наука, 1986. – 267 с.
59. Рішення Тернопільського міськрайонного суду у справі № №607/15231/15-ц від 25.11.2015 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54864073>

- 60.Рішення Тернопільського міськрайонного суду у справі №607/17043/15-ц від 27.05.2016 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58116359>
- 61.Рогова О.Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2006. – 19 с.
- 62.Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб // Українське право, 1997. - № 1 (6). – С. 47-60
- 63.Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І В. Саприкіна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
- 64.Сараев Д.В. О соотношении понятий нематериальные блага и личные неимущественные права / Д. В. Сараев // Юрист. - 2002. - № 7. - С. 3-6.
- 65.Сиротенко С.Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С.Є. Сиротенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 6. – С. 41-44.
- 66.Советское гражданское право. В 2 ч. Часть 1. / Безрук Н.А., Бойко О.В., Брагинский М.И. и др. / Отв. ред. В.А. Рясенцев. – М.: Юр. лит., 1986. – 286 с.
- 67.Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. – К.: Науковий світ, 2001. – 306 с.
- 68.Стефанчук Р. Особисті немайнові права, що індивідуалізують фізичну особу та пов'язані з її іменем // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Острого: правничий факультет Національного університету «Острозька академія», 2005. – С. 292-293.

69. Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права // Вісник ХІРУП. – 2002. - № 1. – С. 56-61
70. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення і захисту): Монографія / Р. О. Стефанчук [відп. ред. Я. М. Шевченко]. – Хмельницький : Вид.ХУУП, 2007. – 526 с.
71. Тагайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: Дониш, 1990. – 216 с.
72. Уюткин Н. Проблемные вопросы компенсации морального вреда в судебной практике / Н. Уюткин // Судья. - 2006. - № 9. - С. 50-52.
73. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб: Монографія /Л.В. Федюк. – Івано-Франківськ, 2013. – 500 с.
74. Хавжокова З.Б. Защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / З. Б. Хавжокова. – М., 2009 [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.dissercat.com/>
<http://www.dissercat.com/>.
75. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1994. – 124 с.
76. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.
77. Цивільне право: підручник для студентів юрид.вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1997.– 544 с.
78. Чернооченко С.І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000. – 19 с.

79. Шимон С.І. Відшкодування моральної шкоди / С.І. Шимон // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М.К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 11 – 25.
80. Ярошенко, К. Б. Гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан /К. Б. Ярошенко // Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды. Вып.43. - М.: Изд-во ВНИИСЗ, 1989. - С. 72-84.